

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

Σπουδές φύλου: Μεθοδολογίες, θεωρίες, πολιτικές

Gender Studies: Methodologies, Theories, Policies

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας εντός γάμου και αξίωση
συμμετοχής στα αποκτήματα. Φεμινιστική ματιά στη
νομολογία.**

Δέσποινα Κακαβά, Α.Μ. 530514

Α' Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Μαρία Κανταράκη

Β' Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Νεφέλη Στουρνάρα

Πάτρα, Ιούνιος 2026

*Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειθόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.*

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας έγινε χρήση του συστήματος τεχνητής νοημοσύνης Claude (Anthropic) ως βοηθητικού εργαλείου για την οργάνωση της δομής της εργασίας, την τεκμηρίωση βιβλιογραφικών αναφορών σε μορφή APA 7 και την γλωσσική επιμέλεια του κειμένου. Η επιλογή και ανάλυση της νομολογίας, τα σχετικά σχόλια και ευρήματα, η παράθεση του θεωρητικού υπόβαθρου και τα συμπεράσματα της εργασίας αποτελούν αποκλειστικά προϊόν της ερευνητικής και κριτικής εργασίας της συγγραφέως.

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

**Μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας εντός γάμου και αξίωση
συμμετοχής στα αποκτήματα. Φεμινιστική ματιά στη
νομολογία.**

Δέσποινα Κακαβά (Α.Μ. 530514)

Α' Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Μαρία Κανταράκη

Β' Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Νεφέλη Στουρνάρα

(Αριθμός Λέξεων 18.105)

Πάτρα, Ιούνιος 2026

*Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.*

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει τη νομολογιακή αντιμετώπιση της μη αμειβόμενης οικιακής εργασίας και εργασίας φροντίδας στο πλαίσιο των αξιώσεων συμμετοχής στα αποκτήματα εντός γάμου. Με θεωρητική αφετηρία τη φεμινιστική ανάλυση της φροντίδας, διερευνάται αν και με ποιον τρόπο η εργασία φροντίδας αναγνωρίζεται ως συμβολή στην αύξηση της περιουσίας του/της συζύγου, πώς αποτιμάται οικονομικά και κατά πόσο η νομολογία αναπαράγει έμφυλες αντιλήψεις για τις γυναίκες, την εργασία και τη φροντίδα. Το ερευνητικό μέρος βασίζεται σε ποιοτική ανάλυση αποφάσεων του Εφετείου Πειραιά και εστιάζει στην εννοιολόγηση της φροντίδας, στα γλωσσικά μοτίβα των αποφάσεων και στους μηχανισμούς χρηματικής αποτίμησης της μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας. Η ανάλυση δείχνει ότι η εργασία φροντίδας, ακόμη και όταν αναγνωρίζεται ως μορφή συμβολής, παραμένει συχνά υποτιμημένη ή αόρατη και δεν αποτιμάται τεκμηριωμένα. Παράλληλα, η δικαστική γλώσσα και αιτιολογία τείνουν να φυσικοποιούν την έμφυλη κατανομή των ρόλων στο πλαίσιο της οικογένειας. Τέλος, η εργασία αγγίζει τα Feminist Judgments Projects και τη μεθοδολογία που ακολουθούν ως απάντηση στο πώς αλλιώς θα μπορούσαν να διατυπώνονται οι δικαστικές αποφάσεις και προτείνει ενδεικτική φεμινιστική επανασυγγραφή μέρους δικαστικής απόφασης.

Λέξεις – Κλειδιά

Συμμετοχή στα αποκτήματα, Μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας, Έμφυλα στερεότυπα, Ανάλυση νομολογίας, Feminist Judgments Projects

*Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.*

**Unpaid Care Work within Marriage and Claims for Participation in Acquisitions: A Feminist
Reading of Case Law**

Despoina Kakava

Abstract

This dissertation examines how case law addresses unpaid domestic work and care work in the context of claims for participation in acquisitions during marriage. Having the feminist analysis of care as theoretical starting point, it investigates if and how care work is recognized as contribution in the increase of a spouse's property, how it is economically valued and to what extent case law reproduces gendered notions of women, work and care. The empirical part is based on a qualitative analysis of decisions of the Piraeus Court of Appeal and focuses on the conceptualization of care, the linguistic patterns of the decisions and the mechanisms of economic assessment of unpaid care work. The analysis shows that care work, even when recognized as a form of contribution, remains often undervalued or invisible and is not monetarily assessed in a substantive manner. At the same time, the judicial language and reasoning tend to naturalize the gendered distribution of roles within the family. Finally, the dissertation touches upon the Feminist Judgments Projects and their methodology to answer how court decisions could be reasoned differently and proposes an indicative feminist rewriting of a part of a court decision.

Keywords

Participation in acquisitions, Unpaid care work, Gender stereotypes, Legal analysis, Feminist Judgments Projects

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	iv
Abstract	v
Περιεχόμενα.....	vi
Εισαγωγή.....	1
1. Θεωρητικό πλαίσιο	2
1.1. Μη αμειβόμενη εργασία και φροντίδα.....	2
1.2. Ανισότητα και ευαλωτότητα στο γάμο και στο διαζύγιο	5
2. Νομικό πλαίσιο	7
2.1. Οι σχετικές διατάξεις	7
2.2. Το περιεχόμενο της συμβολής.....	8
2.3. Οι μέθοδοι αποτίμησης	9
Μια πρώτη φεμινιστική κριτική	10
3. Ερευνητικό μέρος.....	11
3.1. Αντικείμενο της έρευνας.....	11
3.2. Μεθοδολογία.....	13
3.3 Αναστοχασμός.....	14
4. Οι δικαστικές αποφάσεις.....	14
4.1. Αποφάσεις που εξαιρέθηκαν:	14
4.2. Αποφάσεις που αναλύθηκαν σε χρονολογική σειρά.....	15
4.2.1. Αριθμός Απόφασης 76/2018 Μονομελές Εφετείο Πειραιά	15
4.2.2. Αριθμός Απόφασης 115/2018 - Μονομελές Εφετείο Πειραιά	16
4.2.3. Αριθμός απόφασης 360/2018 - Τριμελές Εφετείο Πειραιά	17
4.2.4. Αριθμός απόφασης 593/2018 - Τριμελές Εφετείο Πειραιά	18
4.2.5. Αριθμός Απόφασης 152/2019 - Μονομελές Εφετείο Πειραιά	19
4.2.6. Αριθμός απόφασης 722/2019 - Μονομελές Εφετείο Πειραιά	20
4.2.7. Αριθμός Απόφασης 293/2020 – Τριμελές Εφετείο Πειραιά.....	21

4.2.8.	Αριθμός απόφασης 517/2020 - Μονομελές Εφετείο Πειραιά	23
4.2.9.	Αριθμός Απόφασης 334/2021 – Μονομελές Εφετείο Πειραιά	24
4.2.10.	Αριθμός απόφασης 10/2022 - Μονομελές Εφετείο Πειραιά	25
4.2.11.	Αριθμός Απόφασης 55/2022 – Τριμελές Εφετείο Πειραιά.....	25
4.2.12.	Αριθμός Απόφασης 136/2022 - Μονομελές Εφετείο Πειραιά	26
4.2.13.	Αριθμός απόφασης 294/2022 - Μονομελές Εφετείο Πειραιά	27
4.2.14.	Αριθμός απόφασης 267/2023 - Μονομελές Εφετείο Πειραιά	30
4.2.15.	Αριθμός Απόφασης 316/2025 – Μονομελές Εφετείο Πειραιά	31
4.2.16.	Αριθμός Απόφασης 38/2026 – Μονομελές Εφετείο Πειραιά	32
4.2.17.	Αριθμός Απόφασης 296/2026 – Μονομελές Εφετείο Πειραιά	32
4.3.	Σύνοψη ευρημάτων	33
5.	Feminist Judgments Projects.....	34
5.1.	Εννοιολόγηση	34
5.2.	Φεμινιστική επανασυγγραφή μέρους της Απόφασης 294/2022	35
6.	Συμπεράσματα και ερευνητικές προτάσεις.....	37
	Βιβλιογραφικές Αναφορές	39

Εισαγωγή

Πρόσφατα, με την αφορμή του θανάτου αναγνωρίσιμης γυναίκας από καρκίνο μετά από βαριά και μακρόχρονη περίοδο ασθένειας, τα ΜΜΕ της χώρας ανακάλυψαν την έννοια του άνδρα φροντιστή. Διθυραμβικοί τίτλοι, ρεπορτάζ, αναρτήσεις και αναλύσεις για τον σύζυγο της αποβιώσασας που τη φρόντισε με αυταπάρνηση και ηρωισμό, παραγκωνίζοντας ακόμη και την καριέρα του για να είναι δίπλα της¹. Άλλοτε «βράχος» και άλλοτε «ήρωας» επικροτήθηκε και θαυμάστηκε για την αγάπη, τη συμπάρασταση και τη φροντίδα προς τη σύζυγο του που ασθενούσε. Η συμπεριφορά του δεν θεωρήθηκε αυτονόητη και φυσική, δεν υποβαθμίστηκε σε καθήκον, δεν έμεινε αόρατη αλλά αναδείχθηκε, φωτίστηκε και προβλήθηκε και όλα αυτά, όχι γιατί συμπαραστάθηκε και φρόντισε τη σύζυγό του, αλλά γιατί είναι άνδρας. Όταν μια γυναίκα φροντίζει, τον σύζυγό της, τα παιδιά της, τους ηλικιωμένους γονείς της, οποιοδήποτε μέλος της οικογένειας που ασθενεί, δεν εγκωμιάζεται. Η φροντίδα αυτή γίνεται αντιληπτή ως φυσικό καθήκον, αναμενόμενη παροχή υπηρεσίας, ανάξια λόγου και θαυμασμού. Οι γυναίκες παραμένουν οι βασικές φροντίστριες των μελών της οικογένειάς τους, είτε εργάζονται και εκτός σπιτιού είτε όχι και οι αποδέκτες της εδραιωμένης κοινωνικής προσδοκίας να είναι οι πρωταρχικοί γονείς και κύριες υπεύθυνες της λειτουργίας του σπιτιού και της ανατροφής των παιδιών.

Το ζήτημα της μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας που παρέχουν ή, καλύτερα, με την οποία είναι επιφορτισμένες οι γυναίκες, έχει απασχολήσει τις φεμινίστριες που με διάφορους τρόπους, από διαφορετικές αφετηρίες και προσεγγίσεις, αλλά και με διαφωνίες και αντιπαραθέσεις, ανέδειξαν το τεράστιο ζήτημα και πρόβλημα που αντιμετωπίζουν ακόμη οι γυναίκες, τη διαχείριση δηλαδή των πολλαπλών μελημάτων και ρόλων τους, αμειβόμενων ή μη, σε έναν κόσμο που εξακολουθεί να είναι φτιαγμένος από άντρες για άντρες (Cameron, 2020).

Η παρούσα εργασία έχει σκοπό να εξετάσει κατά πόσο οι παγιωμένες έμφυλες κοινωνικές πεποιθήσεις σχετικά με τη μη αμειβόμενη εργασία και τις γυναίκες ως κύριους φορείς της αναπαράγονται στην ελληνική νομολογία. Μέσα από την κριτική ανάλυση αποφάσεων του Εφετείου Πειραιά σε υποθέσεις που αφορούν αξιώσεις για συμμετοχή στα αποκτήματα εντός γάμου μετά τη διακοπή της έγγαμης συμβίωσης, διερευνάται η προσέγγιση της ελληνικής νομολογίας στο ζήτημα της παροχής μη αμειβόμενης εργασίας στην οικογένεια με τη μορφή καθημερινής φροντίδας των υπόλοιπων μελών της οικογένειας και συντήρησης της οικίας/του νοικοκυριού.

Η εργασία διερευνά τη νομολογιακή αναγνώριση, ή μη, της εργασίας, ως συνεισφορά στην αύξηση της περιουσίας, κατά τη διάρκεια του γάμου, την αποτίμηση της, ή μη, και, σε περίπτωση αποτίμησής της, με ποια μέθοδο και την συναφή εφαρμογή του νόμου με άξονα το αν λαμβάνεται υπόψη η έμφυλη διάσταση της φροντίδας, η κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα σχετικά με την εργασία των γυναικών και τις επιπτώσεις της φροντίδας σε αυτήν

¹ Ενδεικτικά <https://www.star.gr/lifestyle/celebrities/720201/o-dellas-efeyge-me-th-teleytaia-ptshsh-giana-th-dei>

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

και την πιθανή αναπαραγωγή στα κείμενα των δικαστικών αποφάσεων ως «κανονιστικού» λόγου στερεοτυπικών αντιλήψεων και θεωρήσεων της φροντίδας, ως γυναικείο καθήκον. Τέλος, με αναφορά στο κίνημα των Feminist Judgments Projects επιχειρείται παρουσίαση της μεθοδολογίας που ακολουθούν και επανασυγγραφή χαρακτηριστικού αποσπάσματος μιας απόφασης με φεμινιστικό - βασικά ισότιμο - τρόπο.

Αναφορικά με την οργάνωση της εργασίας, μετά την παρούσα εισαγωγή ακολουθεί το πρώτο κεφάλαιο με το θεωρητικό πλαίσιο, σχετικά με τη φροντίδα και την κοινωνική αναπαραγωγή, αλλά και την έμφυλη ανισότητα κατά το διαζύγιο. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναπτύσσεται το νομικό πλαίσιο και αναλύονται οι σχετικές διατάξεις του Αστικού Κώδικα και η ερμηνεία τους στη σχετική βιβλιογραφία, ενώ στο τρίτο περιγράφεται το αντικείμενο της έρευνας και η μεθοδολογία. Το τέταρτο κεφάλαιο αποτελεί τον πυρήνα της εργασίας με την ανάλυση των αποφάσεων και τα σχετικά ευρήματα και το πέμπτο αναφέρεται στα Feminist Judgments Projects και περιλαμβάνει την επανασυγγραφή ενδεικτικού αποσπάσματος μιας απόφασης κατά τη μέθοδο αυτή. Η εργασία ολοκληρώνεται με το έκτο κεφάλαιο όπου εκτίθενται τα συμπεράσματα, αλλά και προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.

1. Θεωρητικό πλαίσιο

1.1. Μη αμειβόμενη εργασία και φροντίδα

Η έννοια της φροντίδας αναδείχθηκε, μελετήθηκε και επαναδιατυπώθηκε από τη φεμινιστική σκέψη από τη δεκαετία του 1980 και τις αγγλοσαξωνικές προσεγγίσεις που αρχικά την ταύτιζαν με τη μη αμειβόμενη εργασία. Εννοιολογήθηκε στη συνέχεια ευρύτερα ως σχέση και συμπεριφορά, διακρίθηκε σε αμειβόμενη και μη αμειβόμενη, επίσημη και ανεπίσημη, και επιχειρήθηκε πιο πρόσφατα μια ολιστικότερη αντιμετώπισή της που την απομάκρυνε από το πλαίσιο της μη αμειβόμενης φροντίδας στην ιδιωτική σφαίρα του νοικοκυριού (Λαμπροπούλου, 2023). Οι φεμινίστριες θεωρητικοί έχουν μεγάλη συμβολή στην κατανόηση των πολύπλοκων ηθικών ζητημάτων και ζητημάτων προσδιορισμού της ταυτότητας τα οποία συνδέονται με τη φροντίδα. Η Graham (1983:18), όπως παρατίθεται από την Paoletti στο Φύλο και Κοινωνικό Κεφάλαιο (επιμέλεια Λεοντίνη 2010) εννοιολογεί την παροχή φροντίδας ως βασικό στοιχείο που προσδιορίζει την έμφυλη ταυτότητα γράφοντας μεταξύ άλλων ότι: *«Η φροντίδα καθίσταται η κατηγορία δια της οποίας το ένα φύλο διαφοροποιείται από το άλλο. Η φροντίδα έχει ανατεθεί στις γυναίκες: αποτελεί το καθοριστικό στοιχείο χαρακτηριστικό της ταυτότητας του γυναικείου εαυτού και του έργου της ζωής τους. Ταυτόχρονα η φροντίδα αποσυνδέεται από τους άντρες: η αποχή από την παροχή φροντίδας καθίσταται καθοριστικό χαρακτηριστικό του ανδρικού κόσμου»*.

Οι φεμινίστριες χρησιμοποιούν τον όρο κοινωνική αναπαραγωγή στο πλαίσιο του έμφυλου καταμερισμού της εργασίας, για να αναφερθούν σε πράξεις και στάσεις, συμπεριφορές και συναισθήματα, ευθύνες και σχέσεις ευθέως συνδεδεμένες με την διατήρηση της ζωής σε καθημερινή βάση και διαγενεακά (Laslett & Brenner, 1989). Η κοινωνική αναπαραγωγή συμπεριλαμβάνει τους τρόπους με τους οποίους η τροφή, η ένδυση και η στέγη γίνονται διαθέσιμα για κατανάλωση, τους τρόπους που παρέχεται η φροντίδα και η κοινωνικοποίηση των παιδιών και η κοινωνική οργάνωση της σεξουαλικότητας. Η κοινωνική αναπαραγωγή λοιπόν

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

συμπεριλαμβάνει διάφορα είδη εργασίας, διανοητικής, χειρωνακτικής και συναισθηματικής, με στόχο την παροχή της απαραίτητης φροντίδας για την διατήρηση της ζωής και την αναπαραγωγή της επόμενης γενιάς (Laslett & Brenner, 1989).

Από ιστορικής πλευράς, η οικιακή οικονομία της προβιομηχανικής εποχής στην οποία η παραγωγή και η κοινωνική αναπαραγωγή συντελούνταν εντός του ίδιου οικιακού χώρου, αντικαταστάθηκε από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα από την καπιταλιστική εκβιομηχάνιση και η συνύπαρξη αυτή διαταράχθηκε δίνοντας τη θέση της στη θεώρηση του σπιτιού και του δημόσιου εργασιακού χώρου ως δύο χωριστών σφαιρών. Το προστατευμένο οικιακό περιβάλλον μεταβλήθηκε σε κατεξοχήν πεδίο των γυναικών, σφαίρα της μητρότητας που σχεδόν αγιοποιήθηκε και της γυναικείας αρετής. Ο διαχωρισμός αυτός δεν ήταν εφικτός παρά μόνο για μια μερίδα της μεσαίας αστικής τάξης και σίγουρα δεν αφορούσε την πλειοψηφία της εργατικής τάξης και τους μετανάστες, καθώς το πρότυπο του άνδρα – κουβαλητή που κέρδιζε αρκετά για τη συντήρηση της οικογένειας του και της γυναίκας – νοικοκυράς δεν ήταν ρεαλιστικό για τα νοικοκυριά αυτά (Laslett & Brenner, 1989). Ωστόσο, ο διαχωρισμός επικράτησε και η εργασία κατασκευάστηκε κοινωνικά ως η αμειβόμενη εργασία στη δημόσια σφαίρα της καπιταλιστικής παραγωγής και ως «μη εργασία» κατηγοριοποιήθηκαν οι δραστηριότητες στη θηλυκοποιημένη ιδιωτική σφαίρα του σπιτιού.

Μέσα από έμφυλες συγκρούσεις που είτε αφορούσαν τη διεκδίκηση «οικογενειακού μισθού» από τους άντρες εργαζόμενους, είτε τη διαπραγμάτευση χαμηλότερων μισθών για τις γυναίκες, οι γυναίκες περιορίστηκαν στα οικιακά καθήκοντα και «η κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής καθιστούσε αόρατες και μη παραγωγικές την οικιακή εργασία και τη βοηθητική εργασία σε οικογενειακές επιχειρήσεις, δηλαδή τις δύο μορφές ή παραλλαγές της μη αμειβόμενης οικιακής εργασίας τις οποίες επιτελούσαν κυρίως οι γυναίκες» (Καραμεσίνη, 2021).

Η φεμινιστική σκέψη είχε καθοριστική συνεισφορά σε αυτό που οι England και Lawson (2005) αποκαλούν «έκρηξη» της έννοιας της εργασίας. Κατέδειξαν οι φεμινίστριες ότι τα όρια γύρω από τον όρο του τι γίνεται αντιληπτό ως εργασία είναι μέρος μιας συνεχιζόμενης διαδικασίας με ρίζες στη διάκριση μεταξύ του χώρου του σπιτιού και του χώρου της εργασίας, μεταξύ της ιδιωτικής και της δημόσιας σφαίρας και διεύρυναν τον όρο εργασία ώστε να συμπεριλαμβάνει εκείνη που εκτελείται εντός του σπιτιού είτε με μισθό, συνήθως από γυναίκες σε επισφαλείς συνθήκες εργασίας, είτε αμισθί. Ανέλυσαν ακόμη πως αυτές οι επισφαλείς συνθήκες εργασίας στον τομέα της οικιακής εργασίας προέρχονται από ιδεολογικές διαδικασίες θηλυκοποίησης που τοποθετούσαν τα σπίτια ως χώρους «μη εργασίας» όπου η έμμισθη εργασία ήταν δευτερεύουσα ή συμπληρωματική. Αυτές οι έμφυλες κατασκευές του σπιτιού ως οικιακού θηλυκοποιημένου χώρου οδηγούν στο ότι η οικιακή εργασία που εκτελείται από τις γυναίκες είναι υποτιμημένη, χωρίς κανονιστικό πλαίσιο και χωρίς πολιτική εκπροσώπηση (England και Lawson, 2005).

Ο έμφυλος διαχωρισμός της έννοιας της εργασίας δεν άλλαξε και από τη μαζική είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας. Η ιδεολογική κατασκευή της φροντίδας και της κοινωνικής αναπαραγωγής ως μη εργασίας υποβάθμισε την αξία που κοινωνικά αποδίδεται στην εργασία των γυναικών ακόμη και όταν πρόκειται για αμειβόμενη εργασία και συνετέλεσε στο να

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

Θεωρούνται οι γυναίκες κατάλληλες για συγκεκριμένα μόνο επαγγέλματα (England και Lawson, 2005).

Η συζήτηση για την κοινωνική αναπαραγωγή, η οποία παραμένει κεντρικό ζήτημα αντιπαράθεσων εντός του φεμινιστικού κινήματος ήταν κατά τη Federici (2019) επαναστατική τη δεκαετία του 1970 καθώς ανέδειξε την καπιταλιστική εκμετάλλευση όχι μόνο της αμειβόμενης εργατομέρας αλλά και της απλήρωτης εργασίας εντός των σπιτιών και αποκάλυψε την κοινωνικοοικονομική λειτουργία της δημιουργίας μιας θεωρητικής ιδιωτικής σφαίρας. Φώτισε περαιτέρω την εργασία που κάνει δυνατή την παραγωγή και διατήρηση του εργατικού δυναμικού. Το ζήτημα του μισθού για την οικιακή εργασία έχει αποτελέσει επίσης πεδίο τριβής μεταξύ των φεμινιστριών καθώς θεωρήθηκε ότι θα καθήλωνε τις γυναίκες στην οικιακή εργασία (Καραμεσίνη, 2021). Η Federici (2019), ωστόσο, υποστηρίζει ότι παρά την απόρριψη του αιτήματος από πολλές φεμινίστριες, δεν έχει αντιπροταθεί καμία αποτελεσματική εναλλακτική πρόταση.

Το μισθολογικό χάσμα μεταξύ γυναικών και ανδρών παραμένει, όπως και η συντριπτικά μεγαλύτερη επιβάρυνση των γυναικών με την οικιακή εργασία και τη φροντίδα, ακόμη και όταν εργάζονται εκτός σπιτιού. Ο επαγγελματικός διαχωρισμός της απασχόλησης με βάση το φύλο είναι ο κύριος προσδιοριστικός παράγοντας του μισθολογικού χάσματος μεταξύ ανδρών και γυναικών, τόσο λόγω της υπερσυγκέντρωσης των γυναικών σε χαμηλά αμειβόμενα επαγγέλματα και χαμηλές ιεραρχικά θέσεις, όσο και λόγω του ότι τα γυναικεία επαγγέλματα αμείβονται χαμηλότερα εξαιτίας της κοινωνικής υποτίμησης της γυναικείας εργασίας (Καραμεσίνη, 2021). Φτωχές μετανάστριες αξιοποιούνται όλο και περισσότερο ως έμμισθες οικιακές εργαζόμενες και πάροχοι φροντίδας για παιδιά και ηλικιωμένους, ωστόσο η φροντίδα παραμένει γυναικεία υπόθεση, «γυναικεία δουλειά», παρά τις δεκαετίες συλλογικών αγώνων και ατομικών διαπραγματεύσεων όπως αναφέρει η Βαΐου (2013).

Οι πολύχρονοι αγώνες των φεμινιστριών έχουν οδηγήσει σε ορισμένα θετικά βήματα σε διεθνές επίπεδο σχετικά με την αναγνώριση της απλήρωτης οικιακής εργασίας ως παραγωγικής, την ενσωμάτωσή της στους επίσημους ορισμούς για στατιστική χρήση και τη διστακτική έστω εκτίμηση της αξίας της. Ο ορισμός της εργασίας που υιοθετήθηκε από τον Διεθνή Οργανισμό Εργασίας («ΔΟΕ») το 2013, προσέθεσε την εργασία για παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών προς ίδια χρήση, στην οποία συμπεριλαμβάνεται η απλήρωτη οικιακή εργασία και η εργασία φροντίδας, στον προγενέστερο ορισμό της εργασίας ως δραστηριότητας για παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για χρήση από άλλους έναντι κέρδους. Περαιτέρω, η Διεθνής Ταξινόμηση Δραστηριοτήτων για τις Στατιστικές Χρήσεις Χρόνου (United Nations, 2017) περιλαμβάνει τον ορισμό και την περιγραφή όσων δραστηριοτήτων συνίστανται στην απλήρωτη εργασία φροντίδας για τα μέλη του νοικοκυριού και της οικογένειας διακρίνοντας μάλιστα μεταξύ απλήρωτων υπηρεσιών παροχής φροντίδας και απλήρωτων οικιακών υπηρεσιών (Καραμεσίνη, 2021).

*Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.*

Παρά ταύτα, σύμφωνα με στατιστικό δελτίο του ΔΟΕ (2024) που δημοσιεύθηκε τον Οκτώβριο του 2024², από τα 748 εκατομμύρια άτομα άνω των 15 ετών που παρέμεναν εκτός αγοράς εργασίας λόγω υποχρεώσεων φροντίδας, 708 εκατομμύρια ήταν γυναίκες. Οι υποχρεώσεις φροντίδας αποτελούν το βασικό εμπόδιο για την ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας, καθώς το 45% των γυναικών παγκοσμίως παραμένει εκτός αυτής για τον λόγο αυτό. Αξιοσημείωτο είναι ότι τα δύο τρίτα των γυναικών αυτών ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 25–54 ετών, δηλαδή στην πλέον παραγωγική ηλικία. Η άνιση κατανομή της μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας μεταξύ ανδρών και γυναικών περιορίζει την οικονομική αυτονομία των τελευταίων και διευρύνει το έμφυλο μισθολογικό χάσμα σε παγκόσμιο επίπεδο.

Ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ-OECD) σε δημοσίευση του 2025 με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Τα έμφυλα χάσματα στην αμειβόμενη και μη αμειβόμενη εργασία επιμένουν» επισημαίνει ότι, συγκριτικά με τους άνδρες, οι γυναίκες έχουν χαμηλότερο ποσοστό απασχόλησης, περισσότερες πιθανότητες να εργάζονται σε καθεστώς μερικής απασχόλησης, δαπανούν λιγότερο χρόνο σε αμειβόμενη εργασία και περισσότερο χρόνο σε μη αμειβόμενη εργασία. Τα στοιχεία αυτά επηρεάζουν αρνητικά το εισόδημά τους, τις προοπτικές της επαγγελματικής τους εξέλιξης και τις αξιώσεις τους για κοινωνική προστασία, συμπεριλαμβανομένου του συνταξιοδοτικού τους εισοδήματος. Οι διαφορές αυτές αντανακλούν τα έμφυλα στερεότυπα γύρω από την αμειβόμενη και μη αμειβόμενη εργασία, τα οποία αλληλεπιδρούν με τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες τοποθετώντας τις γυναίκες σε μειονεκτική θέση.

1.2. Ανισότητα και ευαλωτότητα στο γάμο και στο διαζύγιο

Με τη διάσταση της οικογένειας ως κατεχοχήν πεδίο ανισότητας ασχολείται η Okin (1989) και διατρέχει την ευαλωτότητα των γυναικών τόσο στο γάμο όσο και μετά στο διαζύγιο. Καταγράφει ότι, σύμφωνα με έρευνες που έγιναν σε διάφορες πολιτείες των ΗΠΑ, η οικονομική κατάσταση των γυναικών και των αντρών διαφοροποιείται μετά το διαζύγιο καθώς το επίπεδο διαβίωσης των γυναικών υποβαθμίζεται σε αντίθεση με εκείνο των αντρών και αποδίδει το εύρημα αυτό στην αδικία του να αντιμετωπίζονται ως ίσοι από τα δικαστήρια γυναίκες και άνδρες παρά την επικρατούσα κοινωνική έμφυλη ανισότητα και παρά το ότι ο ίδιος ο γάμος καθιστά τις γυναίκες κοινωνικά και οικονομικά ευάλωτες. Σημειώνει ότι η θέση των γυναικών μετά το διαζύγιο δεν είναι ισότιμη με εκείνη των ανδρών καθώς στην πλειοψηφία των περιπτώσεων τα τυχόν ανήλικα παιδιά του πρώην ζευγαριού συνεχίζουν να διαμένουν κυρίως με τις μητέρες με αποτέλεσμα τα δικά τους νοικοκυριά να είναι πολυπληθέστερα με υψηλότερες οικονομικές ανάγκες στις οποίες οι γυναίκες έχουν μεγαλύτερους περιορισμούς να ανταπεξέλθουν αφού εξακολουθούν να επιφορτίζονται και με αυξημένες ανάγκες φροντίδας των παιδιών τους. Κυρίως όμως αναδεικνύει ότι καθώς στους περισσότερους γάμους δίνεται προτεραιότητα στην εργασιακή ζωή των ανδρών, οι γυναίκες εάν εργάζονται και εκτός σπιτιού κερδίζουν συνήθως μόνο ένα μικρό ποσοστό του οικογενειακού εισοδήματος ενώ είναι ταυτόχρονα επιφορτισμένες με τον μεγάλο όγκο της απλήρωτης οικιακής εργασίας. Στην πραγματικότητα το σημαντικότερο περιουσιακό στοιχείο που αποκτάται σε έναν τυπικό γάμο, αναφέρει, είναι η καριέρα, η εργασιακή πρόοδος,

² https://www.ilo.org/sites/default/files/2024-10/GEDI-STAT%20brief_formatted_28.10.24_final.pdf

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειθόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

το ανθρώπινο κεφάλαιο, το οποίο κατά κανόνα επενδύεται στον άνδρα σύζυγο. Ακόμα και αν η περιουσία που αποκτήθηκε εντός γάμου διαμοιραστεί δίκαια κατά το διαζύγιο, το βασικό κέρδος που είναι η εργασιακή και οικονομική ανέλιξη, η αποκτηθείσα εμπειρία και οι δυνατότητες αποκόμισης μεγαλύτερων εισοδημάτων από την εργασία μένει εκτός όσων τα δικαστήρια αναγνωρίζουν ως αποκτήματα κατά τη διάρκεια του γάμου.

Η Shinall (2019), θεωρώντας δεδομένο, βάσει ερευνών, ότι οι γυναίκες βρίσκονται σε μειονεκτική θέση σε σχέση με τους άντρες στο διαζύγιο, σταχυολογεί τη βιβλιογραφία των ακαδημαϊκών του Οικογενειακού Δικαίου στις Η.Π.Α και συνοψίζει τις υποθέσεις που έχουν καταγραφεί για τις αιτίες του φαινομένου. Άλλοτε αποδίδεται, όπως υποστηρίζει και η Okin (1989), στο ότι τα δικαστήρια αντιμετωπίζουν ως ίσους τους άνισους πρώην συζύγους, άλλοτε στο ότι η νομοθεσία δεν περιλαμβάνει επαρκή καθοδήγηση αναφορικά με τον τρόπο που θα πρέπει να εξισορροπείται η οικονομική και μη οικονομική συνεισφορά γάμο και άλλοτε στο ότι οι σχετικές διατάξεις αποτυγχάνουν να αντιμετωπίσουν την ανισορροπία οικονομικών δυνάμεων που δημιουργεί η διατήρηση παραδοσιακών έμφυλων ρόλων εντός των γάμων, ανεξάρτητα από το εάν εργάζονται και οι δύο σύζυγοι εκτός σπιτιού αλλά και να καταπολεμήσουν την πεποίθηση που φαίνεται να υπάρχει στους άντρες που συνήθως κερδίζουν το μεγαλύτερο μέρος του οικογενειακού εισοδήματος, ότι ο μισθός τους τους ανήκει. Η Shinall ωστόσο υποθέτει ότι δεν αρκούν αυτοί οι λόγοι και υποθέτει ότι οι έμφυλες προκαταλήψεις των δικαστών, των δικηγόρων αλλά και των ίδιων των διαδίκων πρέπει να παίζουν κάποιο ρόλο, καθώς η προκατάληψη εναντίον ιστορικά μειονεκτούντων ομάδων αναγνωρίζεται πλέον από την ακαδημαϊκή έρευνα, οι σχετικές μελέτες έχουν δείξει ότι η προκατάληψη έχει μεγαλύτερο ρόλο όταν οι δικαστές έχουν ευρεία διακριτική ευχέρεια και ασαφή καθοδήγηση και, τρίτον, υπάρχει ήδη πειραματική μελέτη σεναρίων που κατέδειξε ότι οι έμφυλες προκαταλήψεις επηρεάζουν αρνητικά τις κρίσεις προς τις γυναίκες σε περίπτωση που οι διάδικοι σε αστικές υποθέσεις είχαν προηγούμενη σεξουαλική σχέση μεταξύ τους. Η Shinall, στην δική της έρευνα σεναρίων, ζήτησε από 3.022 άτομα να αποφασίσουν πώς έπρεπε να μοιραστούν τα περιουσιακά στοιχεία ενός ζευγαριού σε ένα από τέσσερα υποθετικά σενάρια. Στο πρώτο και στο δεύτερο σενάριο εργαζόταν μόνο ο σύζυγος και άλλαζε το ποιος από τους δύο ζητούσε το διαζύγιο ενώ στο τρίτο και στο τέταρτο σενάριο εργαζόταν μόνο η συζύγος και πάλι διαφοροποιούνταν το αν εκείνη ή εκείνος ξεκίνησε τη διαδικασία του διαζυγίου. Τα ευρήματα της ήταν ότι οι κριτές (α) τιμωρούσαν εκείνον/η που έκανε την αίτηση διαζυγίου αποδίδοντας του/της μικρότερο μέρος της αύξησης της περιουσίας του ζευγαριού ενώ δεν υπήρχε καμία αναφορά στα σενάρια ότι εκείνος/η που ζητούσε το διαζύγιο είχε όλη ή οποιαδήποτε ευθύνη για την κατάρρευση του γάμου, (β) αντάμειβαν εκείνον/εκείνη που κέρδιζε το οικογενειακό εισόδημα, (γ) αντάμειβαν περισσότερο εκείνον που κέρδιζε το οικογενειακό εισόδημα όταν ήταν ο άνδρας, (δ) αντάμειβαν περισσότερο τον άνδρα φροντιστή της οικογένειας από την γυναίκα φροντίστρια, (ε) ευνοούσαν σε κάθε περίπτωση τον άνδρα σε σχέση με τη γυναίκα σύζυγο και (στ) οι άντρες κριτές μεροληπτούσαν περισσότερο υπέρ του άνδρα συζύγου σε σχέση με τις γυναίκες κριτές. Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας της, υποθέτει ότι και οι δικαστές πιθανόν διακατέχονται από ασυνείδητες έμφυλες προκαταλήψεις σε βάρος των γυναικών αλλά και οι δικηγόροι και οι ίδιοι οι διάδικοι μπορεί να

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

μην διεκδικούν το ίδιο ποσοστό συνεισφοράς ανάλογα με το φύλο λόγω και πάλι έμφυλων προκαταλήψεων.

Στην εγχώρια βιβλιογραφία για το Οικογενειακό Δίκαιο δεν εντοπίστηκαν αντίστοιχες έρευνες για τη θέση των γυναικών συνολικά μετά το διαζύγιο, ούτε αναλύσεις για το κατά πόσο οι διατάξεις για τη συνεισφορά στα αποκτήματα υποστηρίζουν πράγματι την έμφυλη ισότητα. Η νομική σκέψη στο πεδίο, όμως, καθώς και τα συμπεράσματα της Shinall (2019) θέτουν εύλογα ερωτήματα για το αν ισχύουν τα αντίστοιχα και στην Ελλάδα. Ενδεχομένως και η ίδια η έλλειψη σχετικής ελληνικής έρευνας και βιβλιογραφίας αποτελεί ένδειξη μιας κοινωνίας με έντονες έμφυλες προκαταλήψεις που επιμένουν, παρά το νομικό πλαίσιο που, όπως αναλύεται πιο κάτω, ρητά αναγνωρίζει την ισότητα των φύλων.

2. Νομικό πλαίσιο

2.1. Οι σχετικές διατάξεις

Μετά την, με μεγάλη καθυστέρηση, συνταγματική κατοχύρωση της ισότητας των φύλων στο ελληνικό Σύνταγμα μόλις το 1975, το οικογενειακό δίκαιο στην Ελλάδα μεταρρυθμίστηκε ριζικά το 1983, μεταξύ άλλων με την κατάργηση της προίκας, την αποποινικοποίηση της μοιχείας και τη φιλελευθεροποίηση των διατάξεων για το διαζύγιο. Έκτοτε οι σύζυγοι διατηρούν την αυτονομία τους στις προσωπικές τους σχέσεις και συναποφασίζουν για τα θέματα του κοινού βίου. Στις περιουσιακές σχέσεις τους έχουν το δικαίωμα επιλογής ανάμεσα στην κοινοκτημοσύνη και την περιουσιακή αυτοτέλεια με δικαίωμα συμμετοχής στα αποκτήματα εάν χωρίσουν (Ρεθυμνιωτάκη κ.ά., 2015, σ. 27). Η Στρατηγάκη (2021) υποστηρίζει ότι τότε «η πατριαρχική οικογένεια αντικαταστάθηκε από την ισότιμη οικογένεια, στην οποία οι σύζυγοι συναποφασίζουν για τα θέματα του συζυγικού οίκου και συνεισφέρουν από κοινού στις οικογενειακές ανάγκες» και επιπλέον ότι οι μεταρρυθμίσεις αυτές «εξάλειψαν σε μεγάλο βαθμό τις αναχρονιστικές ρυθμίσεις που διαίωνιζαν την άνιση μεταχείριση των γυναικών και παραβίαζαν κατάφωρα την αρχή της ισότητας των φύλων».

Οι διατάξεις του οικογενειακού δικαίου ενσωματώθηκαν στο Τέταρτο Βιβλίο του Αστικού Κώδικα (άρθρα 1346 – 1709ΑΚ), ενώ τα άρθρα 1389ΑΚ και 1390ΑΚ υπό τον τίτλο «Κοινή συμβολή για τις οικογενειακές ανάγκες» και 1400ΑΚ, με τίτλο «Αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα» βρίσκονται στο επίκεντρο της παρούσας εργασίας. Προβλέπουν τα εξής:

1389ΑΚ «Οι σύζυγοι έχουν την υποχρέωση να συνεισφέρουν από κοινού, ο καθένας ανάλογα με τις δυνάμεις του, για την αντιμετώπιση των αναγκών της οικογένειας. Η συνεισφορά γίνεται με την προσωπική εργασία, τα εισοδήματά τους και την περιουσία τους.»

1390ΑΚ «Στην υποχρέωση του προηγούμενου άρθρου περιλαμβάνονται ειδικότερα η αμοιβαία υποχρέωση των συζύγων για διατροφή τους, η κοινή υποχρέωση για διατροφή των τέκνων τους και γενικά η υποχρέωση για συμβολή τους στη λειτουργία του κοινού οίκου. Το μέτρο της

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

υποχρέωσης προσδιορίζεται ανάλογα με τις συνθήκες της οικογενειακής ζωής και η εκπλήρωσή της γίνεται με τον τρόπο που επιβάλλει η έγγαμη συμβίωση.»

1400AK «Αν ο γάμος λυθεί ή ακυρωθεί και η περιουσία του ενός συζύγου έχει, αφότου τελέσθηκε ο γάμος, αυξηθεί, ο άλλος σύζυγος, εφόσον συνέβαλε με οποιονδήποτε τρόπο στην αύξηση αυτή, δικαιούται να απαιτήσει την απόδοση του μέρους της αύξησης το οποίο προέρχεται από τη δική του συμβολή. Τεκμαίρεται ότι η συμβολή αυτή ανέρχεται στο ένα τρίτο της αύξησης, εκτός αν αποδειχθεί μεγαλύτερη ή μικρότερη ή καμία συμβολή.

Η προηγούμενη παράγραφος εφαρμόζεται αναλογικά και στην περίπτωση διάστασης των συζύγων που διάρκεσε περισσότερο από τρία χρόνια.

Στην αύξηση της περιουσίας των συζύγων δεν υπολογίζεται ό,τι αυτοί απέκτησαν από δωρεά, κληρονομιά ή κληροδοσία ή με διάθεση των αποκτημάτων από αυτές τις αιτίες».

Τα άρθρα, όπως συνηθίζεται, είναι σύντομα και δεν περιλαμβάνουν κατευθύνσεις εφαρμογής τους ή περιπτωσιολογία, ενώ και σε πρώτη ανάγνωση είναι εμφανής η ανάγκη ανάλυσης και εξειδίκευσης του περιεχομένου τους. Αυτό γίνεται στην πράξη είτε από δικαστικές αποφάσεις, οι οποίες, εφαρμόζοντας τα άρθρα σε συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά, αναλύουν τη σημασία τους και τον τρόπο εφαρμογής τους, είτε από εξειδικευμένα άρθρα και εγχειρίδια της νομικής επιστήμης, τα οποία συνήθως ονομάζονται «ερμηνεία» και στα οποία γίνεται αναφορά κατωτέρω.

Προϋποθέσεις γένεσης της αξίωσης συμμετοχής στα αποκτήματα κατά το άρθρο 1400AK είναι η λύση ή ακύρωση του γάμου (ή η συμπλήρωση τριετούς διάστασης), η αύξηση της περιουσίας του/της υπόχρεου/υπόχρεης συζύγου και η συμβολή του/της δικαιούχου συζύγου στην περιουσιακή επαύξηση του/της υπόχρεου/υπόχρεης συζύγου. Εγκαθιδρύεται δε μαχητό τεκμήριο ότι η συνεισφορά του/της συζύγου ανέρχεται στο 1/3 της αυξημένης περιουσίας. Σημειώνεται ότι στην Ελλάδα οι σύζυγοι διατηρούν με το γάμο την περιουσιακή τους αυτοτέλεια, δεν υπάρχει δηλαδή (εκτός αν το επιλέξουν) κοινοκτημοσύνη. Για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας, η ανάλυση θα περιοριστεί στο ζήτημα του τι αναγνωρίζεται ως «συμβολή», ειδικά όταν αυτή συντελείται με μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας και στη μεθοδολογία αποτίμησης της χρήμα, ζητήματα αλληλένδετα, τα οποία αποκαλύπτουν τι γίνεται αντιληπτό ως εργασία και την αξία που της αναγνωρίζεται. Πρέπει να τονιστεί ωστόσο ότι η συμβολή είναι απαραίτητο να αποτιμηθεί σε χρήματα μόνο όταν η αξίωση υπερβαίνει το μαχητό τεκμήριο του 1/3 και περαιτέρω ότι για να γίνει δεκτή η συμβολή στην επαύξηση της περιουσίας του/της άλλου συζύγου, θα πρέπει αυτή να υπερβαίνει την επιβαλλόμενη συνεισφορά στις οικογενειακές ανάγκες.

2.2. Το περιεχόμενο της συμβολής

Σύμφωνα με τα άρθρα 1389AK και 1400AK, για την αντιμετώπιση των οικογενειακών αναγκών, οι οποίες αποτελούν αόριστη νομική έννοια, ισχύει ο κανόνας της ισότιμης και αναλογικής συμβολής των συζύγων (Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, 2024). Η συμβολή αυτή μπορεί να συντελείται με εισοδήματα, περιουσία και προσωπική εργασία. Η δε προσωπική εργασία μπορεί

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

να είναι τόσο αμειβόμενη εργασία όσο και μη αμειβόμενη εργασία. Ως παραδείγματα μη αμειβόμενης εργασίας, στα οποία, όχι τυχαία κατά την άποψη μου, αναφέρεται ο Βαθρακοκόιλης (2021) ως «υπηρεσίες», αναφέρει τη μέριμνα για την προμήθεια των αναγκών για τη διαβίωση, την παρασκευή φαγητού για τα μέλη οικογένειας, την καθαριότητα και εν γένει υγιεινή συντήρηση της συζυγικής οικίας, τη φροντίδα για την ανατροφή και διαπαιδαγώγηση των τέκνων και την παροχή βοήθειας στο επάγγελμα του άλλου συζύγου. Σε άλλο σημείο προσθέτει τη συμπαράσταση σε δύσκολες περιόδους, την ψυχική τόνωση και την δημιουργία αναγκαίου ψυχολογικού κλίματος για την ανάπτυξη της επαγγελματικής δραστηριότητας του άλλου συζύγου. Ο Παπαδάκης (2017) αναφερόμενος στη διατήρηση του «οικογενειακού νοικοκυριού» αναφέρει ότι αυτό περιλαμβάνει «...ποικίλες εργασίες όπως επιμέλεια παρασκευής φαγητού, καθαριότητα της οικίας, ομοίως πλύσης και σιδερώματος ιματισμού των μελών της οικογένειας, επιμέλεια καθαρισμού παιδιών, παρακολούθηση μαθημάτων αυτών στο σχολείο, εκμάθηση ξένων γλωσσών, ιδιαίτερων μαθημάτων κλπ». Η Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη (2024) αναφέρεται σε οικιακή εργασία χωρίς να την εξειδικεύει αλλά και σε παροχή βοήθειας στο επάγγελμα του άλλου συζύγου και προσφορά μαθημάτων ξένης γλώσσας ή μουσικής στα παιδιά.

2.3. Οι μέθοδοι αποτίμησης

Αναφορικά με τη μέθοδο αποτίμησης της συνεισφοράς αυτής προτείνονται διαφορετικές προσεγγίσεις. Κατά τον Βαθρακοκόιλη (2021) «Όταν η συμβολή της γυναίκας στην αύξηση της περιουσίας του συζύγου της γίνεται με τη μορφή πλήρους απασχόλησης της στον συζυγικό οίκο, η, με τον τρόπο αυτό, συμβολή πρέπει να υπολογίζεται κατά τρόπο αρνητικό, δηλαδή με την έννοια ότι πρέπει να αποτιμάται σε χρήμα το μηνιαίο εισόδημα που θα αποκόμιζε η γυναίκα, αν στη διάρκεια του γάμου της είχε πλήρη επαγγελματική δραστηριότητα, που ενώ είχε τις προϋποθέσεις και δυνατότητες επιδόθηκε στις οικιακές εργασίες για την οικογένεια της». Ο Παπαδάκης (2017), στο ίδιο πνεύμα, σημειώνει ότι «...πολύ ορθά έγινε δεκτό ότι η χρηματική αποτίμηση των άνω υπηρεσιών μπορεί να προκύπτει και από την χρηματική αξία ενός υποθετικού εισοδήματος που ο δικαιούχος θα αποκόμιζε αν αντί για τις υπηρεσίες αυτές ασκούσε ορισμένη επαγγελματική δραστηριότητα, την οποία και θυσιάσε για χάρη της οικογένειας».

Ο Κουκούλης (2020) αναφέρεται σε περισσότερους πιθανούς τρόπους αποτίμησης όπως στο ημερομίσθιο οικιακής βοηθού ή την οικονομία που πραγματοποιείται με την εκτέλεση των εργασιών αυτών από τον έναν σύζυγο, τον κατ' αποκοπή προσδιορισμό της αξίας της οικιακής εργασίας σε σχέση με την οικονομική συνθήκη του συγκεκριμένου ζευγαριού ή την αμοιβή που θα λάμβανε ο σύζυγος αν παρείχε σε τρίτο εργοδότη την προσωπική του εργασία. Τέλος, η Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη (2024) επισημαίνει ότι για τον προσδιορισμό της οικονομικής αξίας της οικιακής εργασίας διατυπώνονται διάφορες απόψεις, όπως ο μισθός του ανειδίκευτου εργάτη (την οποία χαρακτηρίζει «προφανέστατα άδικη»), το να λαμβάνεται υπόψη η οικονομία που γίνεται για την οικογένεια ή ο κατ' αποκοπή προσδιορισμός σε συσχετισμό με το σύνολο των δεδομένων, θεωρώντας το συνδυασμό των δύο τελευταίων μια «πολύ καλύτερη λύση». Προτείνει δε ότι, προκειμένου να ληφθούν υπόψη όλα τα δεδομένα, ευκολότερο είναι να «αναρωτηθούμε όχι τι θα κέρδιζε ένας τρίτος που θα έκανε την οικιακή δουλειά αντί για το

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειθόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

σύζυγο ..., ούτε ποια οικονομία γίνεται στην οικογένεια... αλλά τι θα κέρδιζε ο συγκεκριμένος σύζυγος, αν παρείχε τη συγκεκριμένη εργασία, με όλες τις ιδιαιτερότητες που τη χαρακτηρίζουν, σε τρίτους με αμοιβή».

Μια πρώτη φεμινιστική κριτική

Το δίκαιο, οι κανόνες του, η ερμηνεία του και οι δικαστικές αποφάσεις δεν υπάρχουν σε κενό αλλά φανερώνουν και επιβεβαιώνουν μια υπαρκτή κοινωνική πραγματικότητα. Όπως αναφέρουν οι Ρεθυμνωτάκη κ.ά. (2015) «το δίκαιο, ως συμβολικό σύστημα, διαμεσολαθεί μεταξύ του εαυτού (υποκειμενικότητας) και του κόσμου (πραγματικότητας): «τοποθετεί» το υποκείμενο μέσα σε μια κοινωνική θέση (μια γενεαλογία) σε μια κοινωνική σχέση (γάμος, πατρότητα, μητρότητα, συγγένεια), μέσα από την οποία το υποκείμενο βλέπει τον κόσμο και κατανοεί την παρουσία του μέσα σε αυτόν. Εάν, επομένως, οι ταυτότητες των φύλων και οι έμφυλοι διαχωρισμοί είναι κοινωνικές κατασκευές, ο ρόλος του δικαίου στη συγκρότηση των πλαισίων εντός των οποίων πραγματοποιούνται σημαντικές, από άποψη φύλου, κοινωνικές σχέσεις είναι καθοριστικός. Είτε ως η τυποποιημένη όψη των κοινωνικών σχέσεων, είτε ως η συμβολική μορφή έκφρασης των κοινωνικών σχέσεων, το δίκαιο κατασκευάζει αντιλήψεις για το φύλο και τους ρόλους του φύλου».

Η φεμινιστική κριτική επιχειρείται εν προκειμένω παρά τις προτροπές της Smart, η οποία, στο βιβλίο της «Φεμινισμός και η δύναμη του νόμου» (1989), υποστήριξε ότι ο Λόγος του νόμου όχι απλώς αγνοεί και δεν συμπεριλαμβάνει τις γυναικείες εμπειρίες αλλά ενεργά τις απορρίπτει και έκανε σφοδρή κριτική τόσο στο νόμο όσο και στην ενασχόληση του φεμινισμού με το νόμο.

Στρέφοντας την προσοχή στη διατύπωση των άρθρων του Αστικού Κώδικα που προαναφέρονται, και με την παραδοχή ότι η γλώσσα δεν είναι ουδέτερη αλλά απηχεί εξουσιαστικές κοινωνικές πραγματικότητες και αναπαράγει τις έμφυλες ανισότητες και διακρίσεις, παρατηρείται ότι δεν έχουν επανασυγγραφεί, όπως άλλωστε στο σύνολο του ο Αστικός Κώδικας, χρησιμοποιώντας μη σεξιστική γλώσσα. Από το 2018 έχει εκδοθεί από τη Γενική Γραμματεία Ισότητας Οδηγός Χρήσης Μη Σεξιστικής Γλώσσας στα Διοικητικά Έγγραφα, ο οποίος αν και δεν απευθύνεται στα νομοθετικά κείμενα και στις δικαστικές αποφάσεις (και δεν θα μπορούσε άλλωστε τυπικά να δεσμεύει τους συγγραφείς τους), θα μπορούσε, ωστόσο, να αξιοποιηθεί ως κατευθυντήρια γραμμή, κατ' ελάχιστον έστω με την προτεινόμενη χρήση και των δύο γραμματικών γενών όταν το κείμενο αναφέρεται σε μεικτούς πληθυσμούς ή όταν δεν προκύπτει το φύλο. Η αναφορά στον Αστικό Κώδικα για παράδειγμα θα ήταν «ο/η σύζυγος».

Ο δε λόγος των νομικών, ερμηνευτών των διατάξεων και συγγραφέων των σχετικών εγχειριδίων και συγγραμμάτων, είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικός. Ενδεικτικά, ο Βαθρακοκόιλης (2021), γράφοντας «Όταν η συμβολή της γυναίκας στην αύξηση της περιουσίας του συζύγου της γίνεται με τη μορφή πλήρους απασχόλησης στον συζυγικό οίκο...», αποκαλύπτει ότι αυτό είναι το μοναδικό νοητό σενάριο και όχι το αντίστροφο. Ο Παπαδάκης (2017) αναφέρεται σε επαγγελματική δραστηριότητα η οποία τυχόν θυσιάζεται «χάριν της οικογένειας». Σημειώνεται επίσης και η, κατά την άποψή μου, ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα μνεία του Βαθρακοκόιλη (2021) στις δυνάμεις των συζύγων, που δεν είναι μόνο αυτές που διαθέτουν, αλλά και εκείνες που μπορούν

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

να αποκτήσουν αλλά το αποφεύγουν. Σχετικά αναφέρει τα παραδείγματα συζύγου που παραλείπει να εργαστεί ενώ μπορεί ή παραλείπει να ενοικιάσει ακίνητα ιδιοκτησίας του. Δεν προκύπτει γιατί το σχόλιό του αυτό αφορά μόνο την οικονομική δυνατότητα των συζύγων αλλά όχι τις δυνατότητες που σχετίζονται με τα ζητήματα φροντίδας. Διαφοροποιείται χωρίς αιτιολόγηση ο/η σύζυγος που παραλείπει να εργαστεί από τον/τη σύζυγο που παραλείπει παραδείγματος χάρη να αποκτήσει δεξιότητες οικιακών εργασιών.

Περνώντας από τη διατύπωση, στην ουσία των κανόνων, όπως ερμηνευτικά αναλύονται, ενδεικτικά τονίζεται η σημείωση του Βαθρακοκόλη (2021) «*ισότιμη συμβολή δε νοείται η μαθηματική ισότητα συνεισφορών γιατί αυτή προϋποθέτει ισότητα δυνάμεων, αλλιώς απολήγει σε ανισότητα...*». Η διαφοροποίηση αυτή των δυνάμεων κάθε μέρους του ζευγαριού είναι ευνόητη όταν αναφέρεται σε συνεισφορά με εισοδήματα ή περιουσία. Ωστόσο, κατά την άποψή μου, παρεισφρεί ήδη στη νομοθετική ρύθμιση μια έμφυλη διαφοροποίηση όταν η συμβολή στις οικογενειακές ανάγκες όχι με χρήματα αλλά με άλλα μέσα και ειδικότερα με την παροχή προσωπικής εργασίας φροντίδας νοείται ως αναλογική των δυνάμεων. Συνομιλώντας δηλαδή με την αναφορά του Βαθρακοκόλη, θα ήταν κατά την άποψη μου, νοητή η καταρχήν ισότητα δυνάμεων των συζύγων να συνεισφέρουν στη λειτουργία του κοινού οίκου, με εξαιρέσεις ζητημάτων υγείας ή περιπτώσεων αναπηρίας και πάντως όχι λόγω φύλου.

Περαιτέρω και όσον αφορά την οικονομική αποτίμηση της φροντίδας, επισημαίνεται ότι σε καμία ερμηνεία των διατάξεων δεν εντοπίζεται η διαφοροποίηση της οικιακής εργασίας από οποιαδήποτε άλλη εργασία ως προς το γεγονός ότι η πρώτη ασκείται συνεχόμενα, χωρίς ωράριο, υπερωρίες, αργίες ή άδειες και επιπλέον δεν παρέχει κοινωνικοασφαλιστικά δικαιώματα ή συνταξιοδοτικά δικαιώματα.

Η θεώρηση της διαφοροποίησης των δυνάμεων ως φυσικοποιημένης, επιτείνεται με την οριοθέτηση της υποχρέωσης για συνεισφορά στη λειτουργία του κοινού οίκου «*αναλόγως προς τα γενικά ή τοπικά ήθη, τις κρατούσες αντιλήψεις και την κοινωνική ή οικονομική κατάσταση των συζύγων*». Κατά μια έννοια, ο νόμος, ενώ δεδηλωμένο στόχο είχε την προάσπιση της ισότητας των φύλων, νομιμοποιεί την ανισότητα που προέρχεται από τα γενικά ήθη και τις κρατούσες αντιλήψεις, τα οποία διαπλέκονται με την κοινωνική και κυρίως την οικονομική κατάσταση των συζύγων δημιουργώντας ένα φαύλο κύκλο. Οι γυναίκες βρίσκονται σε δυσμενέστερη κοινωνική και οικονομική θέση από τους άντρες ειδικά ως εργαζόμενες γονείς εν πολλοίς λόγω των καθηκόντων φροντίδας με τα οποία είναι επιφορτισμένες και η δυσμενέστερη αυτή θέση τους αυτή τελικά τίθεται επίσης ως παράγοντας που δικαιολογεί τις μεγαλύτερες προσδοκίες συνεισφοράς τους στα καθήκοντα αυτά.

3. Ερευνητικό μέρος

3.1. Αντικείμενο της έρευνας

Αντικείμενο της έρευνάς μου αποτέλεσαν είκοσι δύο (22) αποφάσεις του Εφετείου Πειραιώς, οι οποίες εντοπίστηκαν μέσω αναζήτησης ελεύθερου κειμένου στην υπηρεσία «Αναζήτηση

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

Νομολογίας» του επίσημου ιστοτόπου του Δικαστηρίου³. Συγκεκριμένα, στο πεδίο «Περιεχόμενο ή Αρ. Απόφασης στη μορφή Αριθμός/Έτος» εισήχθησαν ως όροι τα άρθρα 1389 και 1400 του Αστικού Κώδικα με αποτέλεσμα τις εν λόγω 22 αποφάσεις. Οι αποφάσεις αυτές αποτελούν το σύνολο της δημοσιευμένης νομολογίας του Πρωτοδικείου Πειραιά στον επίσημο ιστότοπο του με αναφορά στα άρθρα 1389ΑΚ και 1400ΑΚ ενώ όλες οι δημοσιευμένες αποφάσεις έχουν εκδοθεί κατά τα έτη 2018 έως και 2026. Σημειώνεται ότι οι αποφάσεις είναι ανωνυμοποιημένες κατά την ανάρτησή τους από το ίδιο το δικαστήριο, γεγονός που διευθετεί a priori ζητήματα προστασίας προσωπικών δεδομένων. Σχετικά με τη δημοσίευση δικαστικών αποφάσεων στο διαδίκτυο, έχει αποφανθεί η Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων (2006), τεκμηριώνοντας την δυνατότητα τήρησης αρχείου χωρίς την συγκατάθεση των φορέων των δεδομένων που αναφέρονται στις αποφάσεις και ορίζοντας ότι η δημοσίευση των δικαστικών αποφάσεων σε διαδικτυακές πύλες θα πρέπει να γίνεται μόνο κατόπιν ανωνυμοποίησης των στοιχείων από τα οποία μπορεί να προκύψει η ταυτότητα φυσικών προσώπων, διαδίκων, μαρτύρων κ.ά., με εξαίρεση τα στοιχεία των δικαστών και των δικηγόρων.

Η έρευνα εστιάζει σε αποφάσεις Εφετείου και όχι σε αποφάσεις του Αρείου Πάγου καθώς ο τελευταίος, ως αναιρετικό δικαστήριο, δεν εξετάζει πραγματικά περιστατικά αλλά θεωρεί δεδομένα εκείνα που κρίθηκαν ως τέτοια από το δικαστήριο της ουσίας (το Εφετείο) και ο έλεγχος του περιορίζεται στην ορθή εφαρμογή του νόμου. Αντίθετα, το Εφετείο, ως δευτεροβάθμιο δικαστήριο της ουσίας, αξιολογεί αποδείξεις και μαρτυρικό υλικό, κρίνει τα πραγματικά περιστατικά και εν προκειμένω αιτιολογεί (ή εν πάση περιπτώσει αναμένεται να αιτιολογεί καθώς η διερεύνηση του βαθμού και της ποιότητας της αιτιολογίας αποτελεί ζητούμενο της παρούσας μελέτης) τη συμβολή κάθε συζύγου στην αύξηση της περιουσίας του/της άλλου/άλλης.

Από τις 22 αποφάσεις που προέκυψαν ως αποτέλεσμα της αναζήτησης, εξαιρέθηκαν τελικά από τη μελέτη 5 αποφάσεις για τους λόγους που αναφέρονται πιο κάτω και αναλύθηκαν οι υπόλοιπες 17. Τα κείμενα των αποφάσεων είναι σχεδόν πάντα μακροσκελή, με εκτενή αναφορά στις νομοθετικές διατάξεις αλλά και σε νομολογία του Αρείου Πάγου. Τα πραγματικά περιστατικά δεν καταγράφονται ξεχωριστά ή συνοπτικά αλλά συμπλέκονται με ισχυρισμούς των διαδίκων που προβλήθηκαν πρωτοδίκως και/ή με τους σχετικούς λόγους έφεσης ενώ και η γλώσσα που χρησιμοποιείται είναι δικονομική με όρους όπως εφεσείων/εφεσείουσα, ενάγων/ενάγουσα κ.ο.κ.

Στην ανάλυσή μου, σε κάθε απόφαση, γίνεται συνοπτική αναφορά στα πραγματικά περιστατικά σχετικά με το γάμο, τη λύση του (ή τη διάσταση), την απόκτηση τέκνων και την επαγγελματική απασχόληση των διαδίκων, καθώς και την απόφαση, την κατάληξη του δικαστηρίου τόσο στον πρώτο βαθμό όσο και κατ' έφεση. Οι ακριβείς διατυπώσεις των δικαστικών αποφάσεων αντιγράφονται αυτούσιες, όπου κρίνεται σημαντικό. Σημειώνεται ότι επιλέχθηκε η χρήση των όρων «σύζυγος» ή «σύζυγοι» αντί των ακριβέστερων κατά το χρόνο των αποφάσεων «πρώην

³ https://www.efeteio-peir.gr/?page_id=2422

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

σύζυγος» ή «πρώην σύζυγοι» ή «υπόχρεος» και «δικαιούχος» προς διευκόλυνση της ανάγνωσης του κειμένου.

3.2. Μεθοδολογία

Για την ανάλυση των αποφάσεων εφαρμόστηκε η μέθοδος της ποιοτικής ανάλυσης λόγου. Οι αποφάσεις μελετήθηκαν με κεντρικό άξονα το αν και με ποιον τρόπο η μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας εντός γάμου αναγνωρίζεται ως συμβολή στα αποκτήματα κατά τη νομοθετική επιταγή και το πώς αποτιμάται χρηματικά.

Το υλικό μελετήθηκε και αναλύθηκε με βάσης τους ακόλουθους άξονες, σύμφωνα με τα ερευνητικά ερωτήματα:

(α) Εννοιολόγηση της φροντίδας με εξέταση του εύρους που αποδίδεται από το δικαστήριο στον όρο «συμβολή μέσω παροχής υπηρεσιών» και καταγραφή της προσέγγισης της φροντίδας και της τυχόν αναγνώρισης των διαφορετικών μορφών που μπορεί να έχει είτε ως οικιακές εργασίες είτε ως συναισθηματική στήριξη αλλά και των διαφορετικών βαθμών φροντίδας που μπορεί να απαιτεί, για παράδειγμα, μια πολυμελής οικογένεια ή ένα ασθενές μέλος της οικογένειας.

(β) Εντοπισμός επαναλαμβανόμενων γλωσσικών μοτίβων και εκφράσεων που χρησιμοποιούνται στις αποφάσεις με στόχο να διερευνηθεί αν και κατά πόσο αναπαράγονται στον δικαστικό λόγο στερεοτυπικές αντιλήψεις και θεωρίες όπως για παράδειγμα η θεωρία των χωριστών σφαιρών και κατά πόσο για το δικαστήριο είναι φυσικοποιημένη και άρα αυτονόητη η ενασχόληση των γυναικών με τα οικιακά καθήκοντα στην ιδιωτική σφαίρα του σπιτιού και της οικογένειας.

(γ) Εντοπισμός πιθανών μηχανισμών χρηματικής αποτίμησης της φροντίδας, με ποια κριτήρια, δηλαδή, το δικαστήριο αποτιμά την εργασία φροντίδας σε συγκεκριμένο ποσό.

Οι αποφάσεις διαβάστηκαν μια φορά από την αρχή ως το τέλος, μετά από την οποία καταγράφηκε μια εκτεταμένη αυθόρμητη κριτική, η οποία στη συνέχεια ξαναδιαβάστηκε και έτυχε επιμέλειας ως προς το ύφος. Στη συνέχεια ξαναδιαβάστηκαν προκειμένου να γίνει η σύνοψη των πραγματικών περιστατικών.

Σημειώνεται ότι οι δικαστικές αποφάσεις δεν αποτελούν απλώς κείμενα αλλά έχουν κανονιστική σημασία και παράγουν αποτελέσματα, αναγνωρίζοντας δικαιώματα και επιβάλλοντας υποχρεώσεις, ρυθμίζοντας βιοτικές σχέσεις κατά το ισχύον δίκαιο. Ειδικότερα, οι κρίσεις των δικαστών ονομάζονται δικανικές κρίσεις και διακρίνονται καθώς διατυπώνονται κατά την άσκηση μιας ειδικής κρατικής εξουσίας – λειτουργίας, της δικαιοδοτικής. Αυτό, πέραν του κανονιστικού χαρακτήρα των νομικών κρίσεων που υποδεικνύουν το δέον γενέσθαι, τους προσδίδει ένα στοιχείο αυθεντίας, εφόσον περιβάλλονται με μια επισημότητα και ένα θεσμικό κύρος το οποίο επιστεγάζεται από την εξουσία εξαναγκασμού (Σούρλας, 2018). Τα δικαστήρια δεν κρίνουν απλώς τι πρέπει να γίνει, διατάζουν να γίνει.

Ως προς την εκτέλεση των καθηκόντων των δικαστών ισχύουν τόσο η αρχή της αμεροληψίας όσο και η υποχρέωση αιτιολόγησης των αποφάσεών τους. Το καθήκον αιτιολόγησης των δικαστικών

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

αποφάσεων προβλέπεται στο άρθρο 93 παράγραφος 3 του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο «κάθε δικαστική απόφαση πρέπει να είναι ειδικά και εμπεριστατωμένα αιτιολογημένη». Σύμφωνα, δε, με τον Χάρτη δεοντολογίας των δικαστικών και εισαγγελικών λειτουργών της πολιτικής και ποινικής δικαιοσύνης (Άρειος Πάγος, χ.χ.), αν και συστηματικά αναφέρεται στον δικαστή και δεν υιοθετεί μη σεξιστική γλώσσα, ορίζει ότι (ο δικαστής) «Έχει επίγνωση και κατανοεί την πολυμορφία της κοινωνίας και δεν αποδέχεται διακρίσεις βασιζόμενες, μεταξύ άλλων, σε φύλο, φυλή, χρώμα, γλώσσα, θρησκεία, πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις, εθνική ή κοινωνική προέλευση, σωματική και πνευματική ικανότητα, κατάσταση υγείας, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, σεξουαλικό προσανατολισμό».

Είναι αντιληπτό ότι το δείγμα είναι πολύ μικρό, εντοπισμένο χωρικά στις περιοχές που εμπίπτουν στην τοπική αρμοδιότητα των δικαστηρίων του Πειραιά και χρονικά στην περίοδο 2018 έως σήμερα. Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, τα διαζύγια στην Ελλάδα το 2024 ανήλθαν σε 15.532 παρουσιάζοντας αύξηση κατά 2,8% σε σχέση με το 2023 (15.114 διαζύγια). Αναφορικά με τον τύπο διαζυγίου, κατά το 2024, εκδόθηκαν 12.805 συναινετικά (82,4%) και 1.886 κατ' αντιδικία διαζύγια (12,1%), ενώ για 841 διαζύγια (5,4%) δεν δηλώθηκε ο τύπος διαζυγίου. Το 66,4% των διαζυγίων που εκδόθηκαν το 2024 αφορά γάμους που διήρκησαν 10 και πλέον έτη (10.314 διαζύγια). Η αναλογία διαζυγίων ανά 100 γάμους ήταν 42,4 το 2024, έναντι 37,5 το 2023, 33,4 το 2022, 34,2 το 2021 και 41,2 το 2020. Δεν υπάρχουν στατιστικά στοιχεία για το πόσες αγωγές για συμμετοχή στα αποκτήματα καταχωρούνται ετησίως ή πόσες σχετικές αποφάσεις εκδίδονται. Είναι ωστόσο σαφές ότι μόνο ένα μικρό μέρος των διαζυγίων φτάνει στα δικαστήρια. Συνεπακόλουθα οι αγωγές αξιώσεων συμμετοχής στα αποκτήματα κατατίθενται από ένα πολύ μικρό ποσοστό διαζευγμένων. Προϋποτίθεται κατά τη νομοθεσία αύξηση της περιουσίας ενός έστω από τους δύο συζύγους, η οποία σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, μετά από βαθείες οικονομικές κρίσεις και πανδημίες, είναι μάλλον σπάνια. Επισημαίνεται λοιπόν ότι οι σχετικές δικαστικές αποφάσεις αφορούν συγκεκριμένα και θα αφορούν μικρό μέρος του πληθυσμού καθώς επιπλέον είναι δαπανηρή η προσφυγή στη δικαιοσύνη για περιουσιακά στοιχεία μικρής αξίας. Περαιτέρω, οι αποφάσεις που ερευνήθηκαν αφορούν αποκλειστικά ετερόφυλα ζευγάρια.

3.3 Αναστοχασμός

Η ανάλυση των αποφάσεων δεν είναι και δεν επιδιώκει να είναι ουδέτερη. Αντίθετα γίνεται από φεμινιστική σκοπιά και διατυπώνονται προσωπικές απόψεις. Η οπτική μου επηρεάζεται από την ιδιότητα μου ως δικηγόρου αλλά και από την προσωπική μου εμπειρία ως συζύγου, επιφορτισμένης με το μεγαλύτερο όγκο οικιακής εργασίας και ανατροφής της κόρης μου ως το διαζύγιο, για τα οποία, για λόγους που εκφεύγουν της παρούσας εργασίας, δεν διεκδίκησα να μου αποδοθεί συνεισφορά στην επαύξηση της περιουσίας του πρώην συζύγου μου.

4. Οι δικαστικές αποφάσεις

4.1. Αποφάσεις που εξαιρέθηκαν:

Οι αποφάσεις με αριθμούς 195/2020, 472/2023 και 383/2024 εξαιρέθηκαν από τη μελέτη καθώς αναφέρονται σε αγωγές διατροφής συζύγου και ανηλίκων τέκνων σε περίπτωση διάστασης. Το

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

άρθρο 1389 ΑΚ συνδυαστικά με άλλα άρθρα του Αστικού Κώδικα παρατίθεται ως νομική βάση της αξίωσης για διατροφή ενώ ο όρος «1400» δεν αναφέρεται σε άρθρο του Αστικού Κώδικα, αλλά σε κυβισμό αυτοκινήτων (1400 κυβικών εκατοστών).

Εξαιρέθηκαν περαιτέρω οι αποφάσεις με αριθμό 411/2020 και 515/2018 καθώς παρότι αφορούν αξιώσεις συμμετοχής στα αποκτήματα η μεν 411/2020 περιορίζεται στην εξέταση του δικονομικού θέματος της παραγραφής της αξίωσης, η δε 515/2018, κρίνοντας ότι δεν αποδείχτηκε επαύξηση περιουσίας, δεν κάνει οποιαδήποτε αναφορά στην συμμετοχή σε αυτήν.

4.2. Αποφάσεις που αναλύθηκαν σε χρονολογική σειρά

4.2.1. Αριθμός Απόφασης 76/2018 Μονομελές Εφετείο Πειραιά

Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Ο γάμος των διαδίκων έγινε το 2003, η διάσταση επήλθε το 2006 και τελικά ο γάμος λύθηκε το 2008, χωρίς την απόκτηση τέκνων. Ο σύζυγος είχε σημαντική ακίνητη περιουσία πριν την τέλεση του γάμου, κατά τη διάρκεια του, ωστόσο, αυτή αυξήθηκε περαιτέρω αφού άρχισε να ανεγείρει διαμέρισμα χρησιμοποιώντας το δικαίωμα υψούν που είχε επί οικογενειακού του ακινήτου, αγόρασε ένα αυτοκίνητο και αύξησε κατά 50.000 ευρώ τις τραπεζικές του καταθέσεις. Κατά τη διάρκεια του γάμου η σύζυγος εργαζόταν, μεταξύ άλλων και στην ταβέρνα που διατηρούσε ο σύζυγος. Την αγωγή άσκησε η συζύγος ζητώντας να της αποδοθεί συνεισφορά της στην επαύξηση της περιουσίας του συζύγου της σε ποσοστό 59% (επικουρικά δε στο 1/3). Το πρωτόδικο δικαστήριο βρήκε ότι η σύζυγος συνέβαλε στην αύξηση της περιουσίας αυτής κατά ½ και ο σύζυγος κατέθεσε έφεση εναντίον της απόφασης αυτής. Το Εφετείο διέταξε επανάληψη της συζήτησης ώστε να γίνει πραγματογνωμοσύνη για την αξία του προαναφερόμενου διαμερίσματος καθώς θεώρησε ότι δεν είχε ικανοποιητικά στοιχεία για να αποφασίσει την αξία αυτή και άρα το ποσό που θα έπρεπε να επιδικαστεί ως συνεισφορά της συζύγου.

Σχόλιο – Κριτική - Ευρήματα

Στην απόφαση αυτή δεν γίνεται αναφορά σε θέματα οικιακής εργασίας και φροντίδας. Η σύζυγος δεν φαίνεται να αξιώνει οποιαδήποτε συνεισφορά της λόγω παροχής υπηρεσιών φροντίδας και περιορίζεται στο ότι συνεισέφερε στην επαύξηση της περιουσίας του εναγομένου με την εργασία της στην επιχείρησή του και το εισόδημά της από άλλες εργασίες. Η μη αναφορά αυτή δεν σχολιάζεται καθόλου από το δικαστήριο. Δεν προκύπτει ο λόγος της μη αναφοράς σε ζητήματα μη αμειβόμενης οικιακής εργασίας και το αν εν προκειμένω οι σύζυγοι ήταν εξίσου επιφορτισμένοι με τα σχετικά καθήκοντα φροντίδας του σπιτιού τους. Εκείνο που αξιολογείται ωστόσο είναι ότι η μη αναφορά συντελεί στην αορατότητα της φροντίδας και στην αντίληψη ότι ο ιδιωτικός χώρος λειτουργεί φυσικά και αυτόματα, χωρίς να φωτίζεται το ποιος (αλλά σχεδόν πάντα ποια) επιβαρύνεται με ό,τι απαιτείται για την λειτουργία αυτή. Επισημαίνεται περαιτέρω η συστηματική καθημερινή εργασία της συζύγου στην ταβέρνα του συζύγου της με αντάλλαγμα το ποσό των 200 ευρώ, ως έκφανση της υποτιμημένης και ανασφάλιστης γυναικείας εργασίας σε οικογενειακές επιχειρήσεις. Κυρίως όμως παρατηρείται η αξιοποίηση από το δικαστήριο της

*Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.*

δυνατότητας να διεξαχθεί πραγματογνωμοσύνη από ειδικούς προκειμένου να εξευρεθεί η σωστή και δίκαιη οικονομική αξία ενός ακινήτου και αυτό σε αντιδιαστολή με την μη χρήση οποιασδήποτε τεχνοκρατικής μεθόδου προς αποτίμηση της μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας.

4.2.2. Αριθμός Απόφασης 115/2018 - Μονομελές Εφετείο Πειραιά

Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Οι διάδικοι παντρεύτηκαν το 1992 και ο γάμος λύθηκε το 2012, ενώ είχαν αποκτήσει δύο παιδιά. Κατά τον χρόνο τέλεσης του γάμου κανείς δεν είχε περιουσιακά στοιχεία. Κατά τη διάρκεια του γάμου η σύζυγος απέκτησε ένα διαμέρισμα σε πολυκατοικία του Πειραιά, μια θέση στάθμευσης στο υπόγειο της πολυκατοικίας και την ψιλή κυριότητα ενός ακόμη διαμερίσματος στην ίδια πολυκατοικία. Ο σύζυγος εργαζόταν στη ναυπηγοεπισκευαστική ζώνη Περάματος και η σύζυγος ως νοσηλεύτρια στο Ιπποκράτειο Νοσοκομείο. Την αγωγή άσκησε ο σύζυγος διεκδικώντας τη συμβολή του στην επαύξηση της περιουσίας αυτής, η οποία κατά τον ισχυρισμό του ανερχόταν σε 60% ως προς το πρώτο διαμέρισμα, 100% ως προς τη θέση στάθμευσης και 50% ως προς το δεύτερο διαμέρισμα. Η αγωγή του έγινε δεκτή στον πρώτο βαθμό (σημειώνεται ωστόσο ότι η σύζυγος δεν εμφανίστηκε προς υπεράσπιση των συμφερόντων της) και στη συνέχεια ασκήθηκε η έφεση από τη σύζυγο. Κατ'έφεση επιδικάστηκε στο σύζυγο συμβολή 1/3 στην επαύξηση της περιουσίας της συζύγου του ως προς το ένα από δύο διαμερίσματα και τη θέση στάθμευσης και καμία συμβολή ως προς το άλλο διαμέρισμα.

Σχόλιο – Κριτική – Ευρήματα

Και στην απόφαση αυτή απουσιάζει η αναφορά σε θέματα οικιακής εργασίας και φροντίδας και η αντίστοιχη συνεισφορά κάθε συζύγου στα σχετικά καθήκοντα. Μεγάλο μέρος της απόφασης αναλώνεται στην ανάλυση κατ'έτος των εισοδημάτων των συζύγων και ενώ παρατηρείται από το δικαστήριο ότι τα εισοδήματα των συζύγων στην αρχή του γάμου ήταν σχεδόν ίδια, του συζύγου ωστόσο λίγο αργότερα άρχισαν να αυξάνονται και κατέληξαν αισθητά μεγαλύτερα από εκείνα της συζύγου, παραλείπεται η σύνδεση της παρατήρησης αυτής με την έμφυλη κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα και με το ότι η επιβάρυνση των εργαζόμενων γυναικών με τα καθήκοντα φροντίδας και ανατροφής των παιδιών μετά το γάμο επηρεάζει συστηματικά δυσμενώς την επαγγελματική και οικονομική τους εξέλιξη.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι αναφορά γίνεται στη φροντίδα που παρείχε η σύζυγος, και με την ιδιότητά της ως νοσηλεύτρια, σε ηλικιωμένη ένοικο της πολυκατοικίας όπου ζούσαν, η οποία και της μεταβίβασε το ένα από τα δύο διαμερίσματα που βρέθηκε να έχει, ως δωρεά χωρίς αντάλλαγμα. Η φροντίδα αυτή εκτιμήθηκε, αξιολογήθηκε και ανταμοιφθηκε. Ο σύζυγος ωστόσο, με πλήρη γνώση του εικονικού συμβολαίου αγοραπωλησίας και φυσικά του γεγονότος ότι ο ίδιος ουδέποτε κατέβαλε το τίμημα που το συμβόλαιο τον κατονόμαζε να καταβάλλει, κανένα ενδοιασμό δεν είχε να υποστηρίξει ότι συνέβαλε και μάλιστα κατά 50% στην αγορά του διαμερίσματος αυτού.

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

4.2.3. Αριθμός απόφασης 360/2018 - Τριμελές Εφετείο Πειραιά

Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Ο γάμος τελέστηκε το 1985, αποκτήθηκαν δύο τέκνα που γεννήθηκαν το 1987 και το 1993 και η συμβίωση διεκόπη το 2000. Κατά την τέλεση του γάμου οι διάδικοι δεν είχαν περιουσιακά στοιχεία. Ο σύζυγος εργαζόταν στην ΕΥΔΑΠ και η σύζυγος σε σουπερ μάρκετ. Κατά τη διάρκεια του γάμου η σύζυγος απέκτησε από κληρονομιά το δικαίωμα υψούν επί οικοδομής στο Κερατσίνι όπου και οι διάδικοι ανοικοδόμησαν το διαμέρισμα που αποτέλεσε και την οικογενειακή τους στέγη. Το διαμέρισμα αυτό συνιστά και την επαύξηση της περιουσίας της συζύγου, συμβολή στην οποία σε ποσοστό 2/3 (ή 1/3 επικουρικά) διεκδίκησε με αγωγή ο σύζυγος. Το δικαστήριο πρωτόδικα του επιδίκασε συνεισφορά 56,24%. Έφεση άσκησε η σύζυγος, την οποία το εφετείο έκανε δεκτή μόνο ως προς το ύψος της επαύξησης της περιουσίας, θεωρώντας εσφαλμένο τον σχετικό υπολογισμό του πρωτόδικου δικαστηρίου ενώ δέχτηκε ότι συνεισφορά του συζύγου στην αύξηση της περιουσίας ανερχόταν σε 56,24%.

Σχόλιο – Κριτική – Ευρήματα

Η απόφαση αναλύει διεξοδικά την ποιότητα και το κόστος κατασκευής του επίμαχου διαμερίσματος σχετικά με τα οποία είχε προγενέστερα στον πρώτο βαθμό διαταχθεί και πραγματοποιηθεί. Αποδείχτηκε λέει το Δικαστήριο ότι ο σύζυγος «προσέφερε προσωπικές υπηρεσίες ελαιοχρωματισμού και συγκόλλησης, βαψίματος και τοποθέτησης κιγκλιδωμάτων». Οι εργασίες αυτές αποτιμήθηκαν με τιμές αγοράς με μαρτυρική κατάθεση και έκθεση πολιτικού μηχανικού. Επαναλαμβάνεται δε στο κείμενο της απόφασης, αυτούσιο από τη μαρτυρική κατάθεση του μάρτυρα του συζύγου, το απόσπασμα «Έβαλε τα κάγκελα γιατί ήταν η δουλειά του σιδεράς κι έβαλε όλα τα κάγκελα... Έβαψε όλο το σπίτι και σπατουλάρισε». Δεν σχολιάζεται ότι επρόκειτο για μεμονωμένη και χρονικά περιορισμένη παροχή συγκεκριμένης εργασίας και δεν θεωρήθηκε φυσικό και αυτονόητο αλλά έτυχε ιδιαίτερης σημασίας και αντιμετώπισης ότι ο σύζυγος χρησιμοποίησε τις γνώσεις και τις δεξιότητες από το επάγγελμα του προς το σκοπό της ανέγερσης του σπιτιού όπου έμεινε με την οικογένεια του για 15 χρόνια. Και η εργασία αυτή του πιστώνεται ως αμιγώς οικονομική συνεισφορά. Σε συνδυασμό δε με τις υψηλότερες απολαβές του από την εργασία του στην ΕΥΔΑΠ σε σχέση με τη σύζυγο που εργαζόταν σε σουπερ μάρκετ, κρίθηκε ότι η συνεισφορά του ήταν στο 56,24%. Το γεγονός ότι για δύο χρόνια η σύζυγος έκανε και δεύτερη δουλειά δεν φαίνεται να συνυπολογίζεται. Αναφέρεται στη δικαστική απόφαση ότι και οι δύο χρησιμοποιούσαν το εισόδημα τους για την κάλυψη των οικογενειακών αναγκών ενώ «συνεισέφεραν και τις προσωπικές τους υπηρεσίες στη λειτουργία του κοινού οίκου, στην ανατροφή των τέκνων τους και σε κάθε αναγκαία φροντίδα», χωρίς οποιαδήποτε ανάλυση ή τεκμηρίωση. Ο ισχυρισμός δε της συζύγου ότι η δική της συνεισφορά πέραν της επιβαλλόμενης και η εκ μέρους της προσφορά προσωπικών υπηρεσιών και φροντίδων στη μέριμνα του σπιτιού και την ανατροφή των παιδιών έπρεπε να αποτιμηθεί σε 500 ευρώ μηνιαίως δεν σχολιάστηκε καν από το δικαστήριο.

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

4.2.4. Αριθμός απόφασης 593/2018 - Τριμελές Εφετείο Πειραιά

Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Οι διάδικοι παντρεύτηκαν το 1989 και η έγγαμη συμβίωσή τους, κατά τη διάρκεια της οποίας απέκτησαν δύο παιδιά, διακόπηκε το 2010. Κατά τη σύναψη του γάμου η σύζυγος δεν είχε περιουσία, απέκτησε ωστόσο κατά τη διάρκειά του ένα οικόπεδο στα Κύθηρα, όπου διέμεναν, με τριώροφη οικοδομή στο στάδιο του σκελετού από την πατρική της οικογένεια. Η οικοδομή ολοκληρώθηκε κατά τη διάρκεια του γάμου και χρησίμευσε τόσο ως κατοικία της οικογένειας όσο και ως πηγή εισοδήματος αφού κατασκευάστηκαν ενοικιαζόμενα διαμερίσματα, στη διαχείριση των οποίων απασχολούνταν η σύζυγος. Ο σύζυγος εργαζόταν στο λιμενικό και κατά τη διάρκεια του γάμου απέκτησε οχήματα και μια λέμβο. Οι διάδικοι άσκησαν αγωγές ζητώντας ο μὲν σύζυγος συνεισφορά 79% στην αύξηση της περιουσίας της συζύγου, η δε σύζυγος συνεισφορά 1/3. Το πρωτόδικο δικαστήριο επιδίκασε συνεισφορά 17% στο σύζυγο και 1/3 στη σύζυγο. Κατά της απόφασης στράφηκαν και οι δύο με εφέσεις οι οποίες απορρίφθηκαν και επικυρώθηκε η πρωτόδικη απόφαση.

Σχόλιο – Κριτική – Ευρήματα

Στη συγκεκριμένη απόφαση το δικαστήριο έκανε δεκτό ότι η αύξηση της περιουσίας της συζύγου, που οικονομικά ήταν κατά πολύ σημαντικότερη, οφειλόταν σε πολύ μεγάλο βαθμό σε δωρεές από τον πατέρα της. Η συνεισφορά του συζύγου που, κατά τον ισχυρισμό του συνέβαλε στην αποπεράτωση της οικοδομής τόσο με τον μισθό του από την εργασία του όσο και με «προσωπική εργασία στον ελαιοχρωματισμό της, τη διαμόρφωση του κήπου της οικοδομής και την εκτέλεση μικροεργασιών από μέρους του», υπολογιζόταν από τον ίδιο στο 79%. Η έγερση υπερβολικών αξιώσεων εκ μέρους των ανδρών συζύγων φαίνεται να αποτελεί επαναλαμβανόμενο μοτίβο, όπως και η σχεδόν συνολική έλλειψη αναφοράς τους σε καθήκοντα φροντίδας της οικογένειας, με την οποία συνεισφορά τους να εξαντλείται σε χρήματα ή σε οικοδομικές και αντίστοιχες εργασίες. Όσον αφορά στη συνεισφορά της συζύγου, η οποία εργαζόταν και εκτός σπιτιού στα ενοικιαζόμενα που διατηρούσαν, εν προκειμένω το δικαστήριο την αναγνωρίζει τουλάχιστον ως σημαντική καθώς αναφέρει «...πέραν των ανωτέρω η εκκαλούσα, καθόλη τη διάρκεια της έγγαμης συμβίωσης, φρόντιζε και περιποιόταν το σύζυγο της και τα παιδιά τους ασχολούμενη καθημερινά με τις οικιακές εργασίες και την ανατροφή των κοινών τους τέκνων και διαχειριζόνταν με σύνεση τα έσοδα της οικογένειας. Οι υπηρεσίες αυτές υπήρξαν σημαντικές και υπερέβαιναν το μέτρο της υποχρέωσης της για συμβολή στις οικογενειακές ανάγκες». Δεν επιχειρείται ωστόσο οικονομική αποτίμηση της εργασίας φροντίδας. Αναφερόμενο δε, στο διάστημα κατά το οποίο η σύζυγος δεν εργαζόταν παρατηρείται ότι η επιλογή των λέξεων που κάνει το δικαστήριο αναγνωρίζει την κοινωνική πραγματικότητα όταν διατυπώνεται ως «...ούσα επιφορτισμένη με τη φροντίδα τους (εννοεί των παιδιών του ζευγαριού), δεν είχε τη δυνατότητα, τουλάχιστον τα πρώτα έτη, για εργασία». Παραμένει ωστόσο αόρατη η αξία των υπηρεσιών φροντίδας που παρείχε στα είκοσι και πλέον χρόνια του γάμου ενώ οι μεμονωμένες προσωπικές εργασίες του συζύγου στην ολοκλήρωση της οικοδομής αποτιμώνται σε συγκεκριμένα ποσά.

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

4.2.5. Αριθμός Απόφασης 152/2019 - Μονομελές Εφετείο Πειραιά

Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Ο γάμος έγινε το 1991 και λύθηκε το 2011, ενώ οι διάδικοι απέκτησαν δύο παιδιά. Κατά την τέλεση του γάμου ο σύζυγος είχε μια ημιτελή οικοδομή στον Κορυδαλλό Αττικής από γονική παροχή, η οποία κατά τη διάρκεια του γάμου αποπερατώθηκε και προστέθηκε και νέος όροφος. Στη διάρκεια του γάμου ο σύζυγος, ο οποίος ήταν καθηγητής και απασχολούνταν τόσο σε φροντιστήριο όσο και με ιδιαίτερα μαθήματα, απέκτησε επίσης ένα οικόπεδο στην Κεφαλονιά, ένα αγροτεμάχιο στο Βόλο και ένα αυτοκίνητο. Η σύζυγος εργάστηκε τα έτη 1993-1996 ως στέλεχος πωλήσεων σε εταιρία, όπου είχε εργαστεί ήδη πριν το γάμο από το 1987 ως το 1990 και για το διάστημα από το 2006 έως το 2012 διατηρούσε επιχείρηση αρτοποιείου.

Η αγωγή ασκήθηκε πρωτόδικα από τη σύζυγο η οποία αξίωνε ποσοστό συμμετοχής 41,9% (και επικουρικά 1/3) και απορρίφθηκε για τυπικό λόγο (μη καταβολή δικαστικού ενσήμου). Η πρωτόδικη απόφαση εξαφανίστηκε από το Εφετείο το οποίο εξέτασε την αγωγή. Κρίθηκε ότι δεν αποδείχτηκε μεγαλύτερη συμβολή από την τεκμαιρόμενη του 1/3 και έγινε δεκτή η αγωγή ως προς την επικουρική βάση της συμβολής κατά το 1/3.

Σχόλιο – Κριτική – Ευρήματα

Το δικαστήριο και στη συγκεκριμένη απόφαση υπολογίζει σχολαστικά τα εισοδήματα των διαδίκων κατά τα έτη που ο καθένας εργαζόταν και καταλήγει *«με βάση τα ως άνω εισοδήματα, καθένα από τους διαδίκους, δεν αποδείχθηκε ότι η συνεισφορά της ενάγουσας στην επαύξηση της περιουσίας του εναγομένου κατά τη διάρκεια του γάμου τους, δεν ξεπερνούσε το τεκμαιρόμενο ποσοστό του 1/3, δεδομένου ότι, τα προαναφερθέντα εισοδήματα της δεν ξεπερνούν το ποσό αυτό»*. Ενώ αναφέρεται στο κείμενο ότι η σύζυγος είχε την κύρια φροντίδα των παιδιών της *«οπότε ήταν δύσκολο να εργαστεί»*, δεν αξιολογείται το γεγονός ότι ήταν ακριβώς η ανάληψη της φροντίδας αυτής που αφενός έκανε δύσκολο για τη σύζυγο να εργαστεί και αφετέρου έκανε δυνατή την εργασία του συζύγου τόσο σε φροντιστήριο όσο και σε ιδιαίτερα μαθήματα και ήταν και ο λόγος που εξηγεί ακριβώς τη διαφορά των εισοδημάτων τους. Επιπλέον η συνεισφορά της πέραν του εισοδήματος *«... αφετέρου δε με την παροχή των υπηρεσιών της στο συζυγικό οίκο, αποτιμώμενων σε χρήμα, οι οποίες υπερβαίνουν την επιβαλλόμενη από τα άρθρα 1389 και 1400 του ΑΚ, υποχρέωση συνεισφοράς της στην αντιμετώπιση των οικογενειακών αναγκών»*, τελικά δεν αποτιμάται σε χρήμα και το ποσό αυτό δεν προστίθεται στο εισόδημα της ώστε να βρεθεί το συνολικό ύψος της συνεισφοράς της.

Οι υπηρεσίες της αυτές αναφέρονται από το δικαστήριο ως *«ήταν αυτή που κυρίως φρόντιζε για την ανατροφή των τέκνων τους, ασχολείτο με το μαγείρεμα, το καθάρισμα της συζυγικής οικίας, τον εφοδιασμό με τρόφιμα, το πλύσιμο και το σιδέρωμα των ρούχων, κ.α., έτσι ώστε ο εναγόμενος έμεινε απερίσπαστος από την εκπλήρωση της αντίστοιχης υποχρέωσης του σε συνεισφορά στην αντιμετώπιση των οικογενειακών αναγκών και εξοικονόμησε δαπάνες και δυνάμεις που συνέβαλαν στην προαναφερθείσα επαύξηση της περιουσίας του»*. Παρατηρείται

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειθόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

ότι η ανατροφή των τέκνων και η εντατική συναισθηματική και όχι μόνο φροντίδα που απαιτείται απαριθμείται από το δικαστήριο στην ίδια λίστα με το πλούσιμο, το σιδέρωμα και το μαγείρεμα. Το δικαστήριο επίσης φαίνεται να συνάγει αυθαίρετα μια εντελώς παραδοσιακή κατανομή ρόλων. Σαν το μόνο καθήκον του συζύγου να ήταν το είναι ο κουβαλητής, αυτός που κερδίζει το εισόδημα, καθήκον στο οποίο παρέμεινε απερίσπαστος και στο οποίο ανταπεξήλθε. Σαν να μην του αναλογούσε καθήκον φροντίδας, καμία συνεισφορά στην ανατροφή των παιδιών δε χρειάστηκε να επικαλεστεί ή να αποδείξει. Το δικό του μέτρο για την συνεισφορά πέραν της εισοδηματικής ήταν μηδέν. Το μέτρο για τη σύζυγο ήταν και να εργάζεται και να φροντίζει. Η δε χαρακτηριστική επιλογή της λέξης «απερίσπαστος» αποκαλύπτει την υποκρυπτόμενη πεποίθηση πως η φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών δημιουργεί περισπασμούς, τους οποίους υφίστανται οι γυναίκες ως βασικές φροντίστριες επιβαρυνόμενες και με το αντίστοιχο κόστος.

4.2.6. Αριθμός απόφασης 722/2019 - Μονομελές Εφετείο Πειραιά Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Οι διάδικοι τέλεσαν πολιτικό γάμο στη Γαλλία το 1971 και η έγγαμη συμβίωση διακόπηκε το 2009. Απέκτησαν δύο τέκνα. Η σύζυγος, Γαλλίδα υπήκοος, τα πρώτα χρόνια του γάμου εργαζόταν ως βοηθός σε βουλευτικό γραφείο και παρέδιδε μαθήματα γαλλικών, ενώ από το 1980 και για περίπου τριάντα χρόνια εργαζόταν στις τουριστικές επιχειρήσεις του συζύγου στις Σπέτσες επιβλέποντας τη λειτουργία τους. Ο σύζυγος απέκτησε σημαντική ακίνητη περιουσία κατά τη διάρκεια του γάμου, μέρος της οποίας προήλθε από δωρεά και κληρονομία και δεν συνυπολογίζεται στην επαύξηση. Η σύζυγος άσκησε αγωγή, ζητώντας να αναγνωριστεί συνεισφορά 57% στην επαύξηση της περιουσίας του συζύγου, άλλως το τεκμαρτό 1/3. Το πρωτόδικο δικαστήριο της επιδίκασε συνεισφορά 57%. Ο σύζυγος άσκησε έφεση και το εφετείο εξαφάνισε την πρωτόδικη απόφαση και επιδίκασε το τεκμαρτό 1/3.

Σχόλιο – Κριτική – Ευρήματα

Η σύζυγος με την αγωγή της δεν ζητούσε κάποιο ποσό για την επαύξηση της περιουσίας του πρώην συζύγου της από την συνεισφορά της στο συζυγικό οίκο αλλά μόνο από τα εισοδήματα από την εργασία της. Παρά ταύτα το πρωτόδικο δικαστήριο αναγνώρισε αυτεπαγγέλτως την οικιακή εργασία ως συμβολή και την αποτίμησε στο ποσό των 211.700 ευρώ. Δεν παρατίθεται ο τρόπος υπολογισμού αλλά στα 38 χρόνια της έγγαμης συμβίωσης των διαδίκων το ποσό αυτό αντιστοιχεί σε 465 ευρώ μηνιαίως κατά προσέγγιση. Ωστόσο το Εφετείο ανέτρεψε την πρωτόδικη απόφαση και δεν συνυπολόγισε αυτήν ή οποιαδήποτε άλλη συνεισφορά της συζύγου για τον δικονομικό λόγο ότι δεν την αξίωνε με την αγωγή της. Σύμφωνα με το σχετικό απόσπασμα της ν απόφασης «*ανέφερε μόνο διηγηματικά ότι συνέβαλε στην επαύξηση της περιουσίας του εναγομένου, ανεξαρτήτως της αποκλειστικής της απασχόλησης με τη συζυγική οικία και την ανατροφή των τέκνων των διαδίκων*». Ανεξαρτήτως της ορθότητας της δικαστικής κρίσης και πέραν του αν η σύζυγος δεν προέβαλε τη σχετική αξίωση από λάθος ή επειδή ούτε η ίδια δεν αναγνώριζε στον εαυτό της την οικονομική αξία των 38 ετών αποκλειστικής απασχόλησης με τη συζυγική οικία ή της ανατροφής δύο παιδιών και όλων όσα αυτές οι λίγες λέξεις περικλείουν,

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

γεγονός παραμένει ότι για διαφορετική αυτή τη φορά αιτία, η αποκλειστική απασχόληση με τα καθήκοντα φροντίδας μιας οικογένειας δεν αξιολογήθηκε και δεν αποτιμήθηκε σε χρήματα.

4.2.7. Αριθμός Απόφασης 293/2020 – Τριμελές Εφετείο Πειραιά

Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Ο γάμος έγινε το 1997, η διάσταση επήλθε το 2011 και ο γάμος λύθηκε και τυπικά το 2013. Στα 14 χρόνια του γάμου απέκτησαν δύο παιδιά που γεννήθηκαν το 1998 και το 2001. Ο σύζυγος εργαζόταν ως εργολάβος οικοδομών και η σύζυγος εργαζόταν επίσης καθόλη τη διάρκεια του γάμου ως βοηθός φαρμακοποιού. Η περιουσία του συζύγου κατά τη διάρκεια του γάμου αυξήθηκε πολύ σημαντικά και βρέθηκε να κατέχει μεγάλη ακίνητη ιδιοκτησία. Απέκτησε μεταξύ άλλων μια τριώροφη οικοδομή στη Νίκαια και ένα εξοχικό στην Αράχωβα. Την αγωγή άσκησε η σύζυγος ζητώντας να της αναγνωριστεί και να της αποδοθεί συνεισφορά 36,9% στην αύξηση της περιουσίας του συζύγου της, όχι στο όλο αλλά στα προαναφερθέντα συγκεκριμένα περιουσιακά στοιχεία. Ο σύζυγος ισχυρίστηκε ότι η συμβολή της ήταν μηδενική. Το πρωτόδικο δικαστήριο της επιδίκασε το τεκμήριο του 1/3 και οι δύο διάδικοι άσκησαν έφεση εναντίον της απόφασης. Το Εφετείο, ανατρέποντας την πρωτόδικη απόφαση, επιδίκασε στη σύζυγο συνεισφορά σε ποσοστό 15,2%.

Σχόλιο – Κριτική – Ευρήματα

Η σύζυγος εδώ, για λόγους που δεν προκύπτουν, δεν διεκδικεί συνεισφορά στην επαύξηση της περιουσίας του συζύγου της που «δεν προόριζε εκείνος για την οικογένεια τους» και κατά κάποιο τρόπο κατασκευάζει μια διάκριση της περιουσίας που αποκτάται κατά τη διάρκεια του γάμου την οποία ο νόμος δεν αναγνωρίζει, δεν υπάρχει δηλαδή στο νόμο η έννοια της περιουσίας που αποκτά κανείς εντός γάμου αλλά την προορίζει για σκοπούς που την καθιστούν εξαιρετέα από την εφαρμογή των άρθρων για τη συμμετοχή στα αποκτήματα. Η στάση της έρχεται σε τέλεια αντίθεση με τους άντρες που εμφανίζονται σε άλλες αποφάσεις να διεκδικούν δικαιωματικά το 100% της αύξησης της περιουσίας των συζύγων τους. Γίνεται λόγος δε και για δύο οικογένειες στο σκεπτικό της όπως μεταφέρεται στο κείμενο της απόφασης, η οικογένεια τους και η οικογένεια του με την συμβολή της οποίας είχε αποκτήσει το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του.

Το Δικαστήριο ανέλυσε τις κατ' έτος φορολογικές δηλώσεις τους και βρήκε ότι η αναλογία τους ήταν 86,8% για τον σύζυγο και 13,2% για τη σύζυγο και αυτή την συνεισφορά του 13,2% της την αναγνώρισε. Σχολιάζει περαιτέρω πως οι διάδικοι είχαν άνετη ζωή (το οποίο συνάγει από την φοίτηση των παιδιών τους σε ιδιωτικά σχολεία και το γεγονός ότι έκαναν ταξίδια αναψυχής) και εκτιμά πως το υψηλό αυτό επίπεδο διαβίωσης το παρείχε στην οικογένεια πρωτίστως ο σύζυγος, τόσο με το σπίτι που του άνηκε αλλά και πληρώνοντας τα περισσότερα έξοδα και διαθέτοντας τρία αυτοκίνητα, δύο Mercedes και ένα Hyundai Atos (το τελευταίο «είχε παραχωρήσει» στη σύζυγο του). Δέχεται το δικαστήριο ότι στο επίπεδο διαβίωσης συνεισέφερε και η σύζυγος με τα εισοδήματα από την εργασία της στο φαρμακείο – «με πρωινό ωράριο» επισημαίνει,

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

προσθέτοντας μια φράση που αναδεικνύει το βάθος και το εύρος των έμφυλων προκαταλήψεων που επιμένουν, αντιστέκονται και συνεχίζουν να καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη μοίρα αλλά και την τύχη των γυναικών ακόμα και όταν διεκδικούν δικαστικά τα δικαιώματά τους σε ένα πλαίσιο κανόνων δικαίου που σε πρώτη ανάγνωση τουλάχιστον στοχεύει να υποστηρίξει την ισότητα των φύλων. «Αν δεν κρινόταν απαραίτητη η εργασία της, είναι επόμενο ότι δεν θα εργαζόταν». Ο μόνος λόγος που μπορεί να υποθέσει εδώ η δικαστική κρίση για να δικαιολογήσει την εργασία της συζύγου, ήταν το να κρινόταν απαραίτητη. Σαν να απαιτείται αιτιολόγηση του γιατί αυτή η γυναίκα εργαζόταν, άλλως δραστηριοποιούνταν εκτός της φαντασιακής σφαίρας του συζυγικού και ιδιωτικού βίου στην έμμισθη αγορά εργασίας.

Πέραν της εργασίας της αυτής ωστόσο, κατά το ίδιο το δικαστήριο η σύζυγος «είχε αναλάβει τη φροντίδα της συζυγικής οικίας και των ανηλίκων τέκνων των διαδίκων, στην οποία δεν είχε συμμετοχή ο εναγόμενος». Το δικαστήριο σημειώνει, αλλά δεν σχολιάζει, την γραπτή παραδοχή του ίδιου του συζύγου ότι δεν συμμετείχε καθόλου. Στα καθήκοντα αυτά βρίσκει το δικαστήριο ότι είχε η σύζυγος τη συνδρομή οικιακής βοηθού μια φορά το δεκαπενθήμερο και περιστασιακά της μητέρας της αλλά και αυτές δεν αναιρούν ότι η δική της συνεισφορά υπερέβαινε την υποχρέωση της για συνδρομή στις οικογενειακές ανάγκες «καθώς ο εναγόμενος με τον τρόπο αυτό παρέμενε απερίσπαστος από την εκπλήρωση της αντίστοιχης υποχρέωσης του, προκειμένου να ασχοληθεί με το επάγγελμα και τις προσωπικές του ασχολίες». Όλοι οι περισπασμοί και πάλι επιβαρύνουν μόνο τη σύζυγο. Εκείνη ούτε προσωπικές ασχολίες μπορούσε να έχει, ούτε απερίσπαστη να ασχοληθεί με το επάγγελμα της. Ούτε γίνεται αναφορά στο ότι στις περισσότερες περιπτώσεις είναι ακριβώς οι ίδιοι περισπασμοί και η επιφόρτιση με όλα τα καθήκοντα φροντίδας της οικογένειας που δεν επιτρέπουν στις γυναίκες την επαγγελματική και οικονομική εξέλιξη και τις καθιστούν δια βίου «βοηθούς φαρμακοποιού με πρωινό ωράριο» ώστε οι σύζυγοι να εργάζονται (και να πλουτίζουν) απερίσπαστοι. Η δε εξωτερική βοήθεια από τη μητέρα ή η πρόσληψη οικιακής βοηθού και πάλι αναφέρεται στο κείμενο με τρόπο που δείχνει ότι συνέδραμε μόνο τη σύζυγο, για τα δικά της μόνο καθήκοντα.

Η κατάληξη του Δικαστηρίου ότι «η συμβολή αυτή της ενάγουσας, κατά το μέρος που υπερβαίνει τις οικογενειακές δαπάνες (εδώ πιθανολογείται ότι εννοεί την εκ του νόμου επιβαλλόμενη συνεισφορά της) αποτιμάται, με δεδομένα τα πολύ υπέρτερα εισοδήματα του εναγομένου σε ποσοστό 2% επί των συνολικών οικογενειακών εισοδημάτων», μένει χωρίς επαρκή αιτιολόγηση. Αυτό το 2% προστίθεται στο 13,2% που είχε ήδη κρίνει ότι ήταν το ποσοστό των εισοδημάτων της συζύγου και καταλήγει ότι η συνεισφορά της ήταν συνολικά 15,2% την οποία και της επιδικάζει. Πέραν του παντελώς αυθαίρετου τρόπου αποτίμησης της οικονομικής αξίας της μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας, της πλήρους απαξίωσης της που προκύπτει ακριβώς και από την έλλειψη αιτιολόγησης, αποσιωπάται κατά το στάδιο της κρίσης η προηγούμενη αναφορά του δικαστηρίου ότι ο εναγόμενος είχε αποκτήσει σημαντική περιουσία από το σύνολο των εισοδημάτων του στην οποία η σύζυγος του δεν διεκδικούσε συνεισφορά. Όχι μόνο δηλαδή μπορούσε να εργάζεται απερίσπαστος αλλά να έχει και προσωπικές ασχολίες και να καταθέτει γραπτώς ότι καμία συνεισφορά δεν είχε στην ανατροφή των παιδιών του και τη φροντίδα του σπιτιού του, ούτε καν όλη του την οικονομική κατάσταση δεν ήταν υποχρεωμένος να εισφέρει στην οικογένεια του και τις ανάγκες της, μπορούσε να την προορίζει και για άλλους σκοπούς.

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειθόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

4.2.8. Αριθμός απόφασης 517/2020 - Μονομελές Εφετείο Πειραιά

Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Οι διάδικοι παντρεύτηκαν το 2000 και μετά την απόκτηση δύο τέκνων ο γάμος τους λύθηκε το 2015. Η σύζυγος κατέθεσε αγωγή με την οποία ζητούσε να της επιδικαστεί συνεισφορά στο 50% (επικουρικά στο 1/3) της επαύξησης της περιουσίας του συζύγου της κατά τη διάρκεια του έγγαμου βίου. Το πρωτόδικο δικαστήριο της επιδίκασε συνεισφορά 1/3 και κατά της απόφασης αυτής στράφηκαν με έφεση και οι δύο σύζυγοι, ο μὲν ισχυριζόμενος μικρότερη συνεισφορά, η δε συνεισφορά μεγαλύτερη του 1/3. Κατά τη σύναψη του γάμου ο σύζυγος, ηλεκτρολόγος μηχανικός στο επάγγελμα, ήταν μέτοχος κατά 50% σε μια εταιρεία στην οποία και δραστηριοποιούνταν. Η σύζυγος εργαζόταν ως καθηγήτρια αγγλικών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Κατά τη διάρκεια του γάμου ο σύζυγος απέκτησε με γονική παροχή, μεταξύ άλλων, ένα οικόπεδο στην Αίγινα επί του οποίου ανήγειραν εξοχική κατοικία και στο μέρος αυτό της αυξημένης περιουσίας αναφέρεται η αξίωση της συζύγου. Το εφετείο εξαφάνισε την πρωτόδικη απόφαση, απέρριψε την έφεση του συζύγου και επιδίκασε στη σύζυγο συνεισφορά σε ποσοστό περίπου 28%.

Σχόλιο – Κριτική – Ευρήματα

Στην απόφαση γίνεται εκτενής αναφορά στην οικονομική κατάσταση των διαδίκων και στα ετήσια εισοδήματά τους, στα δάνεια και τις καταθέσεις τους, στον ακριβή υπολογισμό των εξόδων ανέγερσης της επίδικης εξοχικής κατοικίας και την αξία της κατά την λύση του γάμου, θέμα για το οποίο προσκομίστηκαν στο δικαστήριο και σχετικές εκτιμήσεις. Πραγματογνώμονας επιπλέον ορίστηκε για την αποτίμηση της αξίας της επιχείρησης του συζύγου και οι διαφορετικές μέθοδοι αποτίμησης που χρησιμοποίησε ο πραγματογνώμονας για τον υπολογισμό του αναφέρονται λεπτομερώς στην απόφαση. Αναφορικά με τη συνεισφορά της συζύγου το δικαστήριο δέχεται ότι η ενάγουσα, καθόλη τη διάρκεια της έγγαμης συμβίωσης, διέθετε το μισθό της για την αντιμετώπιση των οικογενειακών αναγκών. Παράλληλα, όπως αναφέρεται *«προσέφερε ανελλιπώς τις υπηρεσίες της στην συζυγική κατοικία, διεκπεραιώνοντας τις πάσης φύσεως οικιακές εργασίες, που ανάγονται και στην προσωπική φροντίδα και περιποίηση του εναγομένου, του οποίου η εργασία απαιτούσε πολύωρη απασχόληση και ταξίδια αλλά και την επιμέλεια, επίβλεψη και εν γένει ανατροφή των τέκνων τους, στα οποία μάλιστα παρέδιδε μαθήματα αγγλικών, συνεπικουρούμενη ωστόσο, ποικιλοτρόπως (ψώνια, μαγείρεμα, φροντίδα τέκνων) από τους γονείς του εναγομένου ιδιαίτερα όταν τα παιδιά ήταν μικρότερα σε ηλικία... από τους δικούς της γονείς και από τη οικιακή βοηθό που απασχολούσε σε εβδομαδιαία βάση»*. Έκρινε το δικαστήριο ότι η συνεισφορά της υπερέβαινε την εκ του νόμου επιβαλλόμενη υποχρέωση της και την αποτίμησε αφενός στο ποσό των 150 ευρώ επειδή *«με την διάθεση του συνόλου των εισοδημάτων της, ο εναγόμενος εξοικονομούσε την αντίστοιχη συμμετοχή του σε αυτές ... με αποτέλεσμα να είναι σε θέση να αποταμιεύει μέρος των δικών του εισοδημάτων»* και αφετέρου στο ποσό των 350 ευρώ μηνιαίως για τη φροντίδα στο σπίτι επειδή *«η ανάληψη από αυτήν των φροντίδων του νοικοκυριού πέραν της βοήθειας που δεχόταν, η τόνωση της*

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

οικογενειακής εστίας και των τέκνων τους ώστε να έχουν καλές επιδόσεις και η εκμάθηση αγγλικών σε αυτά είχε ως αποτέλεσμα την αντίστοιχη εξοικονόμηση εκ μέρους του του ποσού που θα δαπανούσε για την πρόσληψη οικιακής βοηθού για όλες τις λοιπές εργασίες και την πρόσληψη δασκάλου για την εκμάθηση αγγλικών στα τέκνα τους».

Παρατηρείται εν προκειμένω ότι ενώ οι εκτιμήσεις και πραγματογνωμοσύνες είναι αποδεικτικό μέσο στη διάθεση του δικαστηρίου, χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για την αποτίμηση ακινήτων και επιχειρήσεων και όχι για την αποτίμηση της μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας εντός της οικογένειας, η οποία γίνεται αυθαίρετα. Δεν αναφέρεται από το δικαστήριο το πραγματικό κόστος πρόσληψης οικιακής βοηθού ούτε και δασκάλου που θα έκανε ιδιαίτερα μαθήματα αγγλικών σε δύο παιδιά. Ταυτόχρονα, ενώ αναφέρεται, όλως κατ' εξαίρεση η «τόνωση» της οικογενειακής εστίας ως υπαινιγμός έστω προς τη συναισθηματική διάσταση της φροντίδας και σε αντιδιαστολή με τη συνήθη λίστα εργασιών πλύσιμο, σιδέρωμα, μαγείρεμα, δεν επιχειρείται καν η αποτίμηση της. Προκύπτει επίσης ότι για το δικαστήριο, η όποια βοήθεια παρεχόταν είτε από γονείς είτε από οικιακή βοηθό δεν ήταν προς την οικογένεια ως σύνολο ή προς το σύζυγο αλλά μόνο προς τη σύζυγο για καθήκοντα που εντελώς αυτονόητα και φυσικοποιημένα, θεωρούνται μόνο δικά της.

4.2.9. Αριθμός Απόφασης 334/2021 – Μονομελές Εφετείο Πειραιά

Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Ο γάμος τελέστηκε το 1990 και μετά την απόκτηση δύο παιδιών λύθηκε το 2011. Ο σύζυγος ήταν πλοίαρχος του εμπορικού ναυτικού ενώ η σύζυγος δεν εργαζόταν. Την αγωγή άσκησε πρωτόδικα ο σύζυγος αξιώνοντας συμμετοχή κατά 2/3 (άλλως κατά 1/3) στην αύξηση της περιουσίας της συζύγου του κατά τη διάρκεια του γάμου. Μετά την απόρριψη της στον α' βαθμό άσκησε έφεση. Η αύξηση της περιουσίας της συζύγου συνίστατο σε ακίνητα που αγόρασε πουλώντας ένα διαμέρισμα που είχε αποκτήσει από γονική παροχή και στο 50% κατοικίας στον Κορυδαλλό που απέκτησαν οι διάδικοι καλύπτοντας το συνολικό τίμημα με τραπεζικό δάνειο. Κατά τη λύση του γάμου, μεταξύ άλλων και επειδή το δάνειο είχε ληφθεί σε ελβετικό φράγκο, η αξία του ακινήτου ήταν μικρότερη από το οφειλόμενο δάνειο στην τράπεζα. Τόσο η αγωγή όσο και η έφεση απορρίφθηκαν επειδή η περιουσία της συζύγου κατά τη διάρκεια του γάμου δεν είχε αυξηθεί ως προς το συνιδιόκτητο ακίνητο, η δε αύξηση της κατά τα λοιπά ακίνητα οφειλόταν μόνο στην αξιοποίηση της γονικής παροχής από τον πατέρα της χωρίς καμία συνεισφορά του συζύγου.

Σχόλιο – Κριτική – Ευρήματα

Πρόκειται για ακόμη μια περίπτωση όπου τα ζητήματα φροντίδας ή άλλης συνεισφοράς πέραν της οικονομικής δεν συζητώνται καθώς αυτά τα επιχειρήματα φαίνεται να μην προβάλλονται με συνέπεια στις αγωγές που ασκούνται από άντρες – η συνεισφορά τους εξαντλείται σε χρήματα ή σε κατασκευαστικές/οικοδομικές εργασίες. Επιπλέον επαναλαμβάνεται το μοτίβο μιας πιο διεκδικητικής στάσης από πλευράς των αντρών – εναγόντων οι οποίοι φαίνεται να αξιώνουν συνεισφορά υπό οποιεσδήποτε συνθήκες. Παρατηρείται περαιτέρω η απουσία οποιασδήποτε

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειθόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

αναφοράς της δικαστικής απόφασης στα επαυξημένα καθήκοντα φροντίδας που επωμίζονται οι σύζυγοι των ναυτικών, ένα φαινόμενο ιδιαίτερα διαδεδομένο στην Ελλάδα ως χώρα με ναυτική παραδόση, οι οποίες για μεγάλα διαστήματα ζουν και ανταπεξέρχονται σε καθεστώς de facto μονογονεϊκότητας. Η έκδοση μιας απόφασης που, χωρίς καθόλου να είναι απαραίτητο, αναπαράγει τον λόγο του συζύγου αναφέροντας «η σύζυγος ήταν άνεργη», ειδικά όταν εκδίδεται από δικαστήριο του Πειραιά, όπου υπάρχει και ξεχωριστό τμήμα Ναυτικών Διαφορών με δικαιοδοσία για όλη την Αττική, αποτελεί ακόμη ένα παράδειγμα υποβάθμισης και αορατότητας της γυναικείας αναπαραγωγικής εργασίας ακόμη και στο ειδικό καθεστώς της συζύγου ναυτικού.

4.2.10. Αριθμός απόφασης 10/2022 - Μονομελές Εφετείο Πειραιά

Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Οι διάδικοι παντρεύτηκαν το 1969 και ο γάμος λύθηκε αιτία θανάτου του συζύγου το 2022. Δεν απέκτησαν παιδιά. Η περιουσία του συζύγου αυξήθηκε, κατά τη διάρκεια του γάμου αφού εκείνος βρέθηκε να έχει στην ιδιοκτησία του δύο διαμερίσματα. Τη συνεισφορά της τόσο με χρήματα όσο και με την παροχή φροντίδας διεκδίκησε η σύζυγος πρωτόδικα και κατ' έφεση σε συνδυασμό με άλλες διαδικασίες που αφορούσαν το δικαίωμα της στην κληρονομιά του αποθανόντος συζύγου της. Η απόφαση διέταξε αναστολή της δίκης καθώς εκκρεμούσαν και άλλες αγωγές μεταξύ των ίδιων διαδίκων.

Σχόλιο – Κριτική – Ευρήματα

Η υπόθεση αυτή αφορά την διεκδίκηση από τη σύζυγο της συνεισφοράς της στην επαύξηση της περιουσίας του αποβιώσαντος πλέον συζύγου της και στρέφεται κατά των κληρονόμων του, δεδομένου ότι ο σύζυγος άφησε με διαθήκη στην μεν σύζυγο την επικαρπία (το δικαίωμα χρήσης των δύο διαμερισμάτων), στα δε ανήψια του την λεγόμενη ψιλή κυριότητα. Είναι ισχυρισμός της συζύγου ότι στην απόκτηση τους συνέβαλε τόσο με χρήματα όσο και με την παροχή φροντίδας και ειδικότερα επειδή ο σύζυγος της ασθενούσε από σακχαρώδη διαβήτη και καρκίνο του προστάτη και έχρηζε συνεχούς και αυξημένης φροντίδας. Αναδεικνύεται εδώ μια εκδοχή της φροντίδας που παρέχεται αμισθί εντός γάμου και μπορεί να φτάνει μέχρι το σημείο της πολύ απαιτητικής φροντίδας ενός ασθενούς που δεν μπορεί να αυτοεξυπηρετηθεί. Ενώ η σύζυγος παρείχε εντατική φροντίδα εντός γάμου επί σειρά ετών, μετά το θάνατο του συζύγου βρίσκεται επικαρπώτρια, άλλως φιλοξενούμενη σε ακίνητα στην απόκτηση των οποίων συνεισέφερε κατά τα λεγόμενα της. Μετά από πενήντα χρόνια γάμου, βρέθηκε στην θέση να διεκδικεί τα δικαιώματά της, καθώς η διαθήκη του συζύγου φαίνεται να αντανακλά μια αντίληψη της περιουσίας ως αποκλειστικά ανδρικής υπό την έννοια ότι αυτό που αποκτήθηκε κατά τη διάρκεια του γάμου το αντιλαμβανόταν μόνο ως δικό του και το μεταβίβασε στους συγγενείς του, ανεξάρτητα από τη συμβολή της συζύγου.

4.2.11. Αριθμός Απόφασης 55/2022 – Τριμελές Εφετείο Πειραιά

Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

Ο γάμος τελέστηκε το 1987 και λύθηκε με αμετάκλητη απόφαση, χωρίς να προκύπτει από το κείμενο της απόφασης το έτος. Δεν αναφέρεται αν απέκτησαν τέκνα. Κατά τη διάρκεια του γάμου η σύζυγος απέκτησε τριώροφη οικοδομή επί οικοπέδου κυριότητάς της, στο οποίο υπήρχε προϋφιστάμενο ισόγειο κτίσμα. Ο σύζυγος εργαζόταν χωρίς να αναφέρονται λεπτομέρειες ενώ η σύζυγος δεν είχε εισοδήματα. Την αγωγή άσκησε ο σύζυγος ζητώντας να του αποδοθεί συνεισφορά 94,28% στην επαύξηση της περιουσίας της συζύγου, επικουρικά δε το τεκμαρτό 1/3. Τόσο το πρωτόδικο δικαστήριο όσο και το εφετείο απέρριψαν την αγωγή ως αόριστη.

Σχόλιο – Κριτική – Ευρήματα

Στην υπόθεση δε γίνεται αναφορά σε μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας από τη σύζυγο και συνεπώς δεν επιχειρείται οποιαδήποτε αποτίμηση της. Προκύπτει σε αντιδιαστολή ο τρόπος με τον οποίο οι άντρες σύζυγοι στοιχειοθετούν και υποστηρίζουν τη συνεισφορά τους, ως σχεδόν αποκλειστικά οικονομική και εν προκειμένω δάνειο από συγγενικό πρόσωπο, δωρεά από τον πατέρα του και εξυπηρέτηση δανείου που είχε ληφθεί από τη σύζυγό του. Η ανδρική συνεισφορά επιμένει ως αμιγώς χρήματα και οι λίστες εργασιών που περιγράφονται ως πλύσιμο, μαγείρεμα, καθάρισμα κ.α. εμφανίζονται μόνο ως προς τη γυναικεία συνεισφορά. Παρατηρείται επίσης μια επαναλαμβανόμενη τάση οι άντρες να ζητούν υπέρογκη ή και ολοκληρωτική συνεισφορά στην όποια επαύξηση της περιουσίας των συζύγων τους (εδώ 94,28%) υποβαθμίζοντας ή αναιρώντας εντελώς την όποια συμμετοχή των γυναικών συζύγων στην απόκτηση περιουσίας και απηχώντας πατριαρχικές αντιλήψεις και δικαιωματισμό.

4.2.12. Αριθμός Απόφασης 136/2022 - Μονομελές Εφετείο Πειραιά

Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Ο γάμος τελέστηκε το 2010 και λύθηκε το 2015. Ο σύζυγος με την αγωγή του διεκδίκησε το ποσό των 70.000 ευρώ, το οποίο κατά τον ισχυρισμό του, ξόδεψε για την αποπεράτωση πριν το γάμο διαμερίσματος που είχε αποκτήσει πριν το γάμο η σύζυγος από γονική παροχή και το οποίο στη συνέχεια αποτέλεσε την οικογενειακή στέγη για την διάρκεια του γάμου. Τόσο το πρωτόδικο δικαστήριο όσο και το εφετείο απέρριψαν την αγωγή καθώς η επαύξηση της περιουσίας έλαβε χώρα πριν την τέλεση του γάμου.

Σχόλιο – Κριτική – Ευρήματα

Στην υπόθεση αυτή επαναλαμβάνεται το μοτίβο διεκδικήσεων από άντρες συζύγους στο σύνολο της επαύξησης της περιουσίας των γυναικών – συζύγων, από όποια αιτία και αν αυτή προέρχεται, ακόμη και όταν συνέβη πριν καν την τέλεση του γάμου. Αναπαράγεται επίσης στην απόφαση, χωρίς να τυγχάνει σχολιασμού, ο ισχυρισμός του άνδρα συζύγου ότι «η εναγόμενη εργάστηκε μόνο για χρονικό διάστημα δύο ετών, έως και τον Ιούνιο του έτους 2010, και ουδόλως συνέβαλε στην ανωτέρω αύξηση της περιουσίας της». Η εργασία δύο ετών εκμηδενίζεται και οποιαδήποτε άλλη συνεισφορά πέραν της καταβολής σε χρήμα δεν καταγράφεται και δεν αξιολογείται.

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

4.2.13. Αριθμός απόφασης 294/2022 - Μονομελές Εφετείο Πειραιά

Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Οι διάδικοι παντρεύτηκαν το 1991 και απέκτησαν δύο παιδιά γεννηθέντα το 1993 και το 1997. Η έγγαμη συμβίωση τους διακόπηκε το 2015 και ο γάμος λύθηκε το 2017. Ακολούθησαν πολλαπλές δικαστικές διαδικασίες τόσο αναφορικά με την λύση του γάμου όσο και αναφορικά με την καταβολή διατροφής προς την πρώην σύζυγο. Ο σύζυγος ήταν ήδη πριν την τέλεση του γάμου, εργολάβος οικοδομών και διατηρούσε σχετικές εταιρείες μαζί με τον αδερφό του. Κατά την διάρκεια του γάμου ο σύζυγος απέκτησε σημαντική περιουσία αποτελούμενη από μεγάλο αριθμό ακινήτων, αυτοκίνητα και σκάφος αναψυχής. Η σύζυγος εργάστηκε ως γραμματέας από τον Δεκέμβριο του 1991 μέχρι το τέλος Ιουνίου του 1992 όταν και παραιτήθηκε και δεν εργαζόταν για την υπόλοιπη διάρκεια του γάμου. Αμφότεροι οι σύζυγοι άσκησαν αγωγή και ανταγωγή. Η σύζυγος ζητούσε να της επιδικαστεί το ποσό που αντιστοιχούσε στο 50% της επαύξεσης της περιουσίας του συζύγου της, άλλως στο 1/3 αυτής, ο δε σύζυγος ζητούσε τη δική του συνεισφορά στην αύξησης της περιουσίας της συζύγου του στο 100% αυτής, άλλως στο 1/3. Και οι δύο αγωγές απορρίφθηκαν ως αβάσιμες και εναντίον της απόφασης αυτής επανήλθαν και οι δύο με εφέσεις που συνεκδικάστηκαν και απορρίφθηκαν αμφότερες.

Σχόλιο – Κριτική – Ευρήματα

Συνοπτικά, σε μια εξαιρετικά πολυσέλιδη απόφαση, το δικαστήριο δέχτηκε ως πραγματικό γεγονός ότι η συγκεκριμένη σύζυγος επωφελούνταν από την οικονομική επιφάνεια του συζύγου της, δεν συνεισέφερε καν στο μέτρο που της αναλογούσε στα καθήκοντα φροντίδας της οικογένειας της και μάλιστα ήταν η δική της άρνηση να αλλάξει τρόπο ζωής και να προσαρμοστεί στη νέα οικονομική συνθήκη όταν λόγω κρίσης τα εισοδήματα του συζύγου μειώθηκαν αισθητά που οδήγησε στη διάρρηξη της σχέσης τους και τελικά στη λύση του γάμου. Η σύζυγος, υποστήριζε ότι ο λόγος που παραιτήθηκε αρχικά από την εργασία της αλλά και που δεν εργάστηκε ξανά ήταν ότι ο σύζυγος της το επέβαλε ή το απαιτούσε, χωρίς να πείσει το δικαστήριο που κατέληξε ότι ήταν «*προϊόν ελεύθερης επιλογής της, εν όψει της ανθηρής κατάστασης του συζύγου της και κατόπιν συμφωνίας μαζί του*». Πέραν της ορθότητας της κρίσης ιδιαίτερη σημασία έχει ο τρόπος και η συλλογιστική με την οποία βάση του κειμένου της απόφασης οδηγήθηκε το δικαστήριο σε αυτό το εύρημα. Σταχυολογώντας από διάφορα σημεία της απόφασης, αναφέρονται μεταξύ άλλων τα εξής:

«Έτσι δεν μπορεί να υποστηριχτεί βάσιμα από την ενάγουσα..., ούτε το γεγονός ότι την πίεσε να σταματήσει να εργάζεται, ενώ εργαζόταν ήδη επί 7 μήνες, το γεγονός δε ότι κυοφόρησε από τον Οκτώβριο του 1992, ήτοι 4 μήνες μετά την αποχώρηση της από την εργασία της στο ως άνω ιατρικό κέντρο δεν οδηγεί στο συμπέρασμα ότι αποχώρησε από πριν με σκοπό να κυοφορήσει και να μεγαλώσει την οικογένεια τους κατ' απαίτηση του συζύγου της. Κάτι τέτοιο, θα ήταν λογικό εάν αποχωρούσε μετά την έναρξη της εγκυμοσύνης και για λόγους προφύλαξης που δεν αναφέρονται.» Το τι θα ήταν λογικό εδώ κατά την κρίση του δικαστηρίου μπορεί να προκύψει μόνο εξ αντιδιαστολής. Θα ήταν λογικό να την πείσει ο σύζυγος της να σταματήσει να εργάζεται;

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

Θα ήταν λογικό να σταματήσει να εργάζεται μετά την έναρξη της εγκυμοσύνης; Απουσιάζει εδώ από το δικαστήριο στοιχειώδης ορατότητα της κοινωνίας και τις εργασιακής πραγματικότητας για τις γυναίκες, η οποία τους επιφυλάσσει πέραν έμφυλης διαφοράς στις αμοιβές και πέναλτι μητρότητας όταν κάνουν παιδιά και ακόμη κι όταν δε σταματούν να εργάζονται. Η δε διακοπή της εργασίας, η παραίτηση ενόψει εγκυμοσύνης και μάλιστα για λόγους προστασίας παραλείπεται να συσχετιστεί με την διάρκεια της ισχύουσας άδειας εγκυμοσύνης και λοχείας, ενώ η εργασία παρουσιάζεται ως επικίνδυνη για την εγκυμοσύνη.

Σε άλλο σημείο αναφέρεται: «Δεν ασκεί επιρροή ότι ο τελευταίος προτιμούσε να επιμελείται εκείνη αντί τρίτου προσώπου το νοικοκυριό, (για το οποίο πάντως η ενάγουσα λάμβανε βοήθεια από οικιακή βοηθό) ιδίως δε την ανατροφή των τέκνων τους και τη μέριμνα των εκπαιδευτικών τους αναγκών και της σχολικής προόδου αυτών (για τα οποία ο εναγόμενος αναγκαζόταν να προσλαμβάνει μεγάλο αριθμό καθηγητών για ιδιαίτερα και άλλα μαθήματα), εξαιτίας του ότι η οικονομική τους κατάσταση ήταν παραπάνω από καλή και η ενάγουσα δεν είχε εξειδίκευση σε κάποιο τομέα, ούτε επικαλείται ότι επιθυμούσε να εκπαιδευτεί ή να σπουδάσει κατά την προτίμηση της, ώστε να εξασκήσει ή να δύναται να εξασκήσει κάποιο επάγγελμα κατέχοντας οποιοδήποτε τίτλο σπουδών». Παρατηρείται έλλειψη οποιασδήποτε αντίληψης της κοινωνικής συνθήκης από το δικαστήριο, αποσιωπάται και αποκρύπτεται ότι η ελληνική κοινωνία και τώρα, αλλά και το 1991 όταν παντρεύτηκαν οι διάδικοι ήταν πατριαρχική και η ουσιαστική ισότητα των φύλων ουδέποτε επετεύχθη. Δεν λαμβάνει υπόψη την διαφορά δυναμικής, δικαιωμάτων και εξουσίας, το πατριαρχικό προνόμιο των ανδρών και αποφαίνεται ότι «δεν ασκεί επιρροή ότι ο τελευταίος προτιμούσε». Προτιμούσε ο σύζυγος να επιμελείται η σύζυγος το νοικοκυριό, να διατηρηθεί δηλαδή το έμφυλα διαχωρισμένο και προνομιακό για εκείνον καθεστώς του μοντέλου της γυναίκας νοικοκυράς ενώ στην ίδια φράση και παρενθετικά επιλέγει να μειώσει την επιμέλεια αυτή λόγω της ύπαρξης «βοήθειας» από οικιακή βοηθό. Το καθήκον φροντίδας του νοικοκυριού αντί εδώ να τονιστεί υποτιμάται. Δεν είναι ότι είναι τόσο πολλαπλό, κοπιώδες και επιβαρυντικό να αναλαμβάνει ένας άνθρωπος, μια γυναίκα μόνη της όλα τα καθήκοντα φροντίδας της οικογένειας, του σπιτιού και της ανατροφής των παιδιών και ότι η ύπαρξη επιπλέον εξωτερικής αμειβόμενης εργασίας φροντίδας από οικιακή εργαζόμενη είναι απαραίτητη. Είναι ότι για αυτό το αυτονόητο και ελάχιστο που είχε να κάνει, το νοικοκυριό, τολμούσε να λάβει και βοήθεια – πάντα από μια άλλη γυναίκα, εξίσου υποβαθμισμένη και εκείνη σε βοηθό αντί εργαζόμενη.

Η δε αναφορά στην μη εξειδίκευση της συζύγου, ώστε να ασκεί κάποιο επάγγελμα «κατέχοντας τίτλο σπουδών» και παραγνωρίζοντας το ότι ήδη εργαζόταν ως γραμματέας απηχεί την αντίληψη περί διάκρισης των επαγγελματιών σε όσα γίνονται κατέχοντας τίτλο σπουδών και όσα όχι και αναδεικνύει ακόμη μια διαθεματικά προβληματική επιλογή λόγου από το δικαστήριο. Ειδικά αν ληφθεί υπόψη ότι ο σύζυγος κατάφερε να εξελιχθεί επαγγελματικά, να γίνει οικονομικά εύρωστος επιχειρηματίας έχοντας ένα πτυχίο από τη Σουβιτανίδειο.

Σε άλλο σημείο αναφέρεται: «Από όλα τα παραπάνω, δεν αποδεικνύεται ότι ο εναγόμενος εμπόδιζε την ενάγουσα να εργαστεί, απαγορεύοντας της κάτι τέτοιο και ότι εκείνη, πειθόμενη στις απαιτήσεις εκείνου, θυσιάσε την επαγγελματική της αποκατάσταση υπέρ του νοικοκυριού

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

και της ανατροφής των τέκνων τους, όπως ισχυρίζεται... Ειδικότερα, η έκφραση της επιθυμίας του εναγομένου να ασχολείται η σύζυγος του με τη διαχείριση του οίκου τους και την καθημερινή βιοτική μέριμνα της οικογένειας, καθώς και με τις εκπαιδευτικές και άλλες ανάγκες των τέκνων τους, δικαιολογείται αφ' ενός μεν από την έλλειψη ουσιαστικής ανάγκης εργασίας και οικονομικής συνεισφοράς της ενάγουσας εν όψει του ότι κατά την μικρή ηλικία των τέκνων τους θα απαιτείτο τρίτο πρόσωπο να επιμελείται τα παραπάνω, πράγμα που σημαίνει ότι η οικονομική συνεισφορά θα καταναλωνόταν για το σκοπό αυτόν χωρίς ιδιαίτερο λόγο, ενώ θα εξέλιπε η απαραίτητη προσωπική φροντίδα και δημιουργία ασφαλούς οικογενειακού περιβάλλοντος ως προς τις ανάγκες των τέκνων εκ της μητέρας». Φαίνεται ότι το δικαστήριο προτείνει πως όταν οι γυναίκες – μητέρες εργάζονται δεν μπορεί να δημιουργηθεί ασφαλές οικογενειακό περιβάλλον. Εξ αντιδιαστολής αυτό φαίνεται να μην επηρεάζεται από την εργασία των αντρών – πατεράδων. Πρόκειται για μια άλλη έκφραση της ριζωμένη αντίληψης ότι η θέση των γυναικών πολλών δε μάλλον των μητέρων είναι στο σπίτι, στην ιδιωτική σφαίρα και σίγουρα εκτός του χώρου εργασίας. Προκύπτει μια πεποίθηση του δικαστηρίου ότι οι γυναίκες που είναι αναγκασμένες να εργαστούν, γιατί και ως λόγος να εργάζονται οι γυναίκες γίνεται αντιληπτός μόνο το να συνεισφέρουν οικονομικά, στερούν τα παιδιά τους από ένα ασφαλές οικογενειακό περιβάλλον. Το δε τεράστιο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στην εργασιακή τους ζωή, ότι δηλαδή τελικά αναγκάζονται είτε να σταματήσουν να εργάζονται επειδή το εισόδημα τους δε φτάνει για να καλύψουν με μισθό τα καθήκοντα φροντίδας που θα πρέπει να αναλάβουν τρίτα πρόσωπα, είτε να εργάζονται με μειωμένο ωράριο, με αποτέλεσμα να βλάπτεται καίρια, ραγδαία και διαπαντός η εργασιακή και οικονομική τους πορεία αντιστρέφεται πλήρως από το Δικαστήριο και χρησιμοποιείται ως εκλογίκευση του ότι εδώ ο σύζυγος εξέφρασε την επιθυμία του να μην εργάζεται η σύζυγος του. Η απόπειρα αντιστροφής των φύλων στην συγκεκριμένη παράγραφο ώστε να αναφέρεται σε μια σύζυγο που εξέφρασε στον σύζυγο της την επιθυμία της να μην εργάζεται εκείνος γιατί έτσι κι αλλιώς ο μισθός του δε θα φτάνει για τον βοηθό που θα αναλάβει το νοικοκυριό και τα παιδιά και επιπλέον η απουσία του στην εργασία του δε θα δημιουργεί περιβάλλον οικογενειακής ασφάλειας για τα παιδιά της οικογένειας κάνει προφανείς με πανηγυρικό τρόπο της έμφυλης ανισότητας σε βάρος των γυναικών.

Σε μια απόφαση που θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο μελέτης από μόνη της, το Δικαστήριο σχολιάζει επιπλέον τη συμμετοχή της συζύγου στο Σύλλογο Γονέων και Κηδεμόνων του σχολείου των παιδιών της. «Εν όψει των ανωτέρω, δεν αποδείχτηκε ότι ο εναγόμενος – αντενάγων απαγόρευσε στην ενάγουσα αντεναγομένη να εργάζεται, κατά τρόπο ώστε να την εξαναγκάσει να παραιτηθεί από τέτοιο προσωπικό δικαίωμα. Είναι δε, άλλο θέμα η έκφραση της άποψής του για το θέμα αυτό, που συνίσταται, όπως προεκτέθηκε στο ότι η απασχόλησή της εκτός της οικογένειας δεν θα προσέφερε κάτι παραπάνω στα οικονομικά της οικογένειας, αντίθετα θα δημιουργούσε ανάγκη βοήθειας από τρίτο πρόσωπο, ενώ ως προς τις εκπαιδευτικές ανάγκες των τέκνων τους και την αντίστοιχη προσωπική υποστήριξη αυτών, η ενάγουσα δεν προσέφερε ουσιαστική στήριξη, καθόσον η συμμετοχή της στο Σύλλογο Γονέων και Κηδεμόνων και η μεταφορά των τέκνων στις εκτός οικίας δραστηριότητες στις οποίες μάλιστα είχε σημαντικό ρόλο και ο εναγόμενος – αντενάγων, διακόπτοντας την εργασία του ή μετά από αυτήν τα απογεύματα, όπως κατέθεσε ο μάρτυρας της αντιδίκου του, δεν αντιστοιχίζεται στην

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

πραγματική έννοια της συνεισφοράς, αφού, στην πρώτη περίπτωση δεν διαφαίνεται ηθικό ή άλλο όφελος για τα τέκνα, στη δε δεύτερη, μπορεί να επιτευχθεί και από τρίτα πρόσωπα εφόσον δεν δημιουργείται ο αναγκαίος δεσμός αγάπης και αμοιβαίου σεβασμού με το γονέα.» Η συμμετοχή των γυναικών στα σχολεία, στις γειτονιές, στους Συλλόγους Γονέων, στην κοινωνία δεν αναγνωρίζεται, σχεδόν είναι αντικείμενο μομφής και όλη η αναπαραγωγική εργασία των γυναικών ακόμη και εκτός του στενού πλαισίου του σπιτιού παραμένει αόρατη, υποτιμάται και αναφέρεται σχεδόν ως χόμπι, σαν να μην αποτελεί βασικό συστατικό του συνεκτικού πυρήνα αυτού που αντιλαμβανόμαστε ως κοινωνία. Υπερθεματίζει δε το δικαστήριο όταν επί της ουσίας δεν αναγνωρίζει ως παροχή φροντίδας και/ή υπηρεσίας τη μεταφορά των παιδιών της οικογένειας στις εξωσχολικές τους δραστηριότητες υποστηρίζοντας ότι δεν δημιουργεί αυτό δεσμό με το παιδί, ενώ αντίθετα σε άλλα σημεία της απόφασης μετ' επιτάσεως επαναλαμβάνει ότι ο πατέρας έφευγε από τη δουλειά του για να πάει το γιο του στο ποδόσφαιρο, αναγνωρίζοντας το για εκείνον ως συνεισφορά στα καθήκοντα φροντίδας. Δύο μέτρα και δύο σταθμά με σταθερό θύμα τις γυναίκες.

4.2.14. Αριθμός απόφασης 267/2023 - Μονομελές Εφετείο Πειραιά

Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Οι διάδικοι παντρεύτηκαν το 1977 και η έγγαμη συμβίωση διακόπηκε το 2012. Από το γάμο τους απέκτησαν ένα παιδί. Κανείς δεν είχε οποιοδήποτε περιουσιακό στοιχείο κατά την τέλεση του γάμου, ενώ κατά τη διάσταση τύγχαναν συνιδιοκτήτες ακινήτων άλλοτε σε ποσοστό $\frac{3}{4}$ για τον σύζυγο και $\frac{1}{4}$ για τη σύζυγο, άλλοτε σε ποσοστό $\frac{1}{2}$ για τον καθένα. Αμφότεροι με τις αγωγές τους πρωτόδικα ζητούσαν να τους επιδικαστεί η συνεισφορά καθενός εξ αυτών στην περιουσία του άλλου για την οποία ισχυρίζονταν ότι ήταν 100% (και επικουρικά το $\frac{1}{3}$). Οι διάδικοι κατά την διάρκεια του γάμου εργάζονταν από κοινού σε επιχείρηση πώλησης χαρτικών και απορρυπαντικών που είχε ξεκινήσει ο πατέρας του συζύγου και για τις ανάγκες της οποίας η ίδια παραχώρησε ακίνητο που απέκτησε από την πατρική της οικογένεια της. Το πρωτόδικο δικαστήριο απέρριψε το μέρος και των δύο αγωγών που αναφερόταν σε συνεισφορά στο 100% ως αόριστο και επιδίωξε σε καθέναν από τους διαδίκους την τεκμαρτή συνεισφορά του $\frac{1}{3}$. Το Εφετείο δέχτηκε ότι κακώς απορρίφθηκαν οι αγωγές εν μέρει ως αόριστες, κατέληξε ωστόσο, εφαρμόζοντας άλλο σκεπτικό και πάλι στο ίδιο αποτέλεσμα, ότι δηλαδή καθένας από τους διαδίκους δικαιούνταν να του καταβληθεί η συνεισφορά του στην αύξηση της περιουσίας του άλλου στο ποσοστό της τεκμαρτής συνεισφοράς του $\frac{1}{3}$.

Σχόλιο – Κριτική – Ευρήματα

Στην απόφαση αυτή το δικαστήριο δέχεται τη συνεισφορά της συζύγου στην αύξηση της περιουσίας του συζύγου της πέραν της εκ του νόμου υποχρέωσης της για συνεισφορά στις ανάγκες της οικογένειας της. Γίνεται δεκτό ότι εργαζόταν αμισθί στο κατάστημα του ενάγοντα καθημερινά με μικρές διακοπές όταν ήταν λεχώνα και αποτιμάται η εργασία της αυτή για την οποία δεν έπαιρνε μισθό και δεν ήταν ασφαλισμένη στο ποσό των 800 ευρώ μηνιαίως. Η αξία των υπηρεσιών της ενάγουσας στο σπίτι της την οποία το δικαστήριο περιγράφει ως «παράλληλη

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

ενασχόληση της με τα οικιακά (όπως πλύσιμο και σιδέρωμα ρούχων, παρασκευή φαγητού σε καθημερινή βάση, προμήθεια διάφορων ειδών για της ανάγκες της οικογένειας, καθαρισμό της οικογενειακής στέγης και συντήρηση του νοικοκυριού, ανατροφή και μόρφωση του τέκνου με επιτήρηση αυτού, βοήθεια στο σχολείο και διαπαιδαγώγηση του)» αποτιμάται στο ποσό των 200 ευρώ μηνιαίως. Καμία αναφορά δε γίνεται από το δικαστήριο στον τρόπο ή το σκεπτικό με το οποίο κατέληξε στο συγκεκριμένο ποσό. Ακόμη και σε μια απόφαση που αποφεύγει ολισθήματα σε στερεοτυπικές εκφράσεις ή συγκαλυμμένες ή σεξιστικές διατυπώσεις καθώς συνολικά αναγνωρίζεται η συνεισφορά της συζύγου στην οικονομική πρόοδο και ευημερία της οικογένειας, δεν αποδίδεται σημασία στο ζητούμενο της δίκαιης οικονομικής αποτίμησης της εργασίας φροντίδας στο πλαίσιο της οικογένειας, η οποία παραμένει παραγνωρισμένη και υποτιμημένη. Ενδεικτικό είναι ότι η εργασία στο κατάστημα αναφέρεται ως «εργασία», ενώ η εργασία φροντίδας ως «ενασχόληση».

4.2.15. Αριθμός Απόφασης 316/2025 – Μονομελές Εφετείο Πειραιά

Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Ο γάμος έγινε το 1970, η διάσταση των συζύγων επήλθε το 2004 και ο γάμος λύθηκε τελικά το 2021. Κατά τη σύναψη του γάμου ο σύζυγος δεν είχε περιουσιακά στοιχεία. Κατά τη διάρκεια του γάμου απέκτησε δύο διαμερίσματα στην Αίγινα, ένα οικόπεδο στη Σαλαμίνα και ένα αυτοκίνητο πολυτελείας. Αποτιμώντας τα περιουσιακά του στοιχεία το δικαστήριο κρίνει ότι κατά τη λύση του γάμου η περιουσία του συζύγου είχε αυξηθεί κατά 87.000 ευρώ. Δεν υπάρχει αναφορά στην επαγγελματική απασχόληση του συζύγου ενώ η σύζυγος δεν εργαζόταν κατά τη διάρκεια του γάμου. Την αγωγή άσκησε η σύζυγος, έγινε εν μέρει δεκτή πρωτόδικα (της επιδικάστηκε η τεκμαιρόμενη συνεισφορά του 1/3) και την έφεση, που δεν έγινε δεκτή, άσκησε ο σύζυγος.

Σχόλιο – Κριτική – Ευρήματα

Εν προκειμένω το Δικαστήριο έκρινε ότι η σύζυγος είχε συμβολή στην αύξηση της περιουσίας κατά το τεκμαρτό 1/3 καθώς ήταν εκείνη που «κυρίως φρόντιζε για την ανατροφή των τριών τέκνων τους, ασχολείτο με τη φροντίδα των τελευταίων, καθώς και με τις οικιακές εργασίες, ήτοι με το μαγείρεμα, το καθάρισμα της συζυγικής οικίας, το πλύσιμο και το σιδέρωμα των ρούχων κ.α. έτσι ώστε ο εναγόμενος έμεινε απερίσπαστος από την εκπλήρωση της αντιστοιχης υποχρέωσης του σε συνεισφορά στην αντιμετώπιση των οικογενειακών αναγκών και εξοικονόμησε δαπάνες και δυνάμεις που συνέβαλαν στην προαναφερθείσα επαύξηση της περιουσίας του.»

Το μοτίβο επιμένει καθώς το δικαστήριο αντιλαμβάνεται και περιγράφει ως φυσική μια κατάσταση δύο χωριστών σφαιρών, η σύζυγος ασχολείται με τα του οίκου και των τέκνων και ο σύζυγος «απερίσπαστος» αποκτά περιουσία. Καμία αναφορά στις ημερομηνίες γέννησης των τριών τέκνων δεν γίνεται, καμία αναγνώριση της δυσκολίας ανατροφής και φροντίδας τριών ανήλικων παιδιών ούτε και στην ίδια την ύπαρξη τελικά μιας πολυμελούς οικογένειας η οποία

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειθόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

προφανώς έχει μεγαλύτερες ανάγκες ακόμη και στη μικρή λίστα όσων το δικαστήριο δείχνει να αντιλαμβάνεται ως τέτοιες. Ο σύζυγος από την πλευρά του ζητά να ανατραπεί η πρωτόδικη απόφαση και υποστηρίζει ότι η συνεισφορά της συζύγου του, για τα 24 χρόνια της συμβίωσης του ήταν μηδενική ή το πολύ 5%. Άλλωστε, ισχυρίζεται, τα πρώτα χρόνια του γάμου τους, βοηθούσε τη σύζυγο του και η μητέρα του στις οικιακές εργασίες. Άξιο λόγου είναι ότι ακόμη μια γυναίκα, η μητέρα του, ανέλαβε να βοηθήσει τη σύζυγο και μητέρα τριών παιδιών παρέχοντας επιπλέον αμισθί οικιακή εργασία και φροντίδα ώστε να μείνει ο σύζυγος «απερίσπαστος». Το δικαστήριο περιορίζεται να σχολιάσει ότι η «βοήθεια» αυτή «αληθής υποτιθέμενη, δεν αναιρεί το γεγονός της συμμετοχής της ενάγουσας στην κάλυψη των οικογενειακών αναγκών και της οικιακής φροντίδας».

4.2.16. Αριθμός Απόφασης 38/2026 – Μονομελές Εφετείο Πειραιά

Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Ο γάμος τελέστηκε το 2004 και λύθηκε συναινετικά το 2018. Απέκτησαν ένα τέκνο. Κατά τη διάρκεια του γάμου οι διάδικοι απέκτησαν από κοινού δύο ακίνητα. Η σύζυγος εργαζόταν έως το 2007 και από τότε είχε μηδενικά εισοδήματα ασχολούμενη με τα οικιακά. Κατά τη συναινετική λύση του γάμου υπέγραψαν ιδιωτικό συμφωνητικό με το οποίο αμφότεροι παραιτήθηκαν ρητώς από κάθε αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα, ενώ τα μισθώματα από τα κοινά ακίνητα θα κατευθύνονταν στη διατροφή και τα δίδακτρα του τέκνου τους. Την αγωγή άσκησε ο σύζυγος ζητώντας να αναγνωριστεί η συνεισφορά του στην επαύξηση της περιουσίας της συζύγου, ισχυριζόμενος ότι κατέβαλε ο ίδιος τις δόσεις των στεγαστικών δανείων. Τόσο το πρωτόδικο δικαστήριο όσο και το εφετείο απέρριψαν την αγωγή, το εφετείο με το σκεπτικό ότι ο σύζυγος είχε παραιτηθεί έγκυρα από την αξίωσή του κατά το στάδιο του συναινετικού διαζυγίου.

Σχόλιο – Κριτική – Ευρήματα

Ενώ στην απόφαση δε γίνεται κανένας λόγος για ζητήματα φροντίδας ή αποτίμησης της συμπεριλαμβανεται στην έρευνα καθώς προσθέτει σε ένα μοτίβο διεκδικήσεων από άντρες ακόμη και εάν οι ίδιοι είχαν σαφώς παραιτηθεί νωρίτερα από τις αξιώσεις τους.

4.2.17. Αριθμός Απόφασης 296/2026 – Μονομελές Εφετείο Πειραιά

Σύνοψη πραγματικών περιστατικών

Ο γάμος έγινε το Δεκέμβριο του 1995 και λύθηκε τον Ιανουάριο του 2024. Απέκτησαν δύο τέκνα. Κατά τη διάρκεια του γάμου εργάζονταν και οι δύο. Ο μεν σύζυγος ως ιδιωτικός υπάλληλος, η δε σύζυγος ως εργάτρια σε βιοτεχνίες. Όταν παντρεύτηκαν δεν είχε κανείς οποιοδήποτε περιουσιακό στοιχείο. Όταν χώρισαν η περιουσία του συζύγου είχε αυξηθεί κατά ένα διαμέρισμα στον Πειραιά και της συζύγου κατά το 1/2 ενός αυτοκινήτου. Την αγωγή έκανε η σύζυγος ζητώντας να της αποδοθεί συνεισφορά στο 58% της επαύξησης της περιουσίας του συζύγου και επικουρικά να της αποδοθεί συνεισφορά 1/3. Η πρωτόδικη απόφαση της απέδωσε

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

συνεισφορά 1/3. Έκαναν έφεση και οι δύο. Το εφετείο δέχτηκε την έφεση της συζύγου και της επιδίκασε συνεισφορά 40,2%.

Σχόλιο – Κριτική – Ευρήματα

Το δικαστήριο κατέγραψε λεπτομερώς τα ετήσια εισοδήματα των συζύγων και κατέληξε ότι ο μεν σύζυγος εσόδευσε 450.545,74 ευρώ και η δε σύζυγος εσόδευσε 285.922,77 ευρώ. Δέχτηκε επίσης ότι «η ενάγουσα εκτός της σε χρήμα συνεισφοράς της στις οικογενειακές δαπάνες με τα χρήματα που συνεισέφερε στο κοινό οικογενειακό ταμείο, απασχολούνταν αποκλειστικά η ίδια με τις οικιακές εργασίες και με τη φροντίδα για τα πρόσωπα των δύο ανηλίκων τέκνων των διαδίκων, συμβάλλοντας έτσι πέραν της εκ του νόμου επιβαλλόμενης υποχρέωσης της (ΑΚ 1389) και η συμβολή αυτή, καθ' ο μέρος υπερβαίνει τη νόμιμη υποχρέωση της, ανέρχεται κατά μέσο όρο σε 50 ευρώ μηνιαίως, ήτοι 600 ευρώ ετησίως και συνολικά για τα 28 έτη που διήρκησε ο γάμος σε 16.800 ευρώ.» Εδώ έχουμε μια σύζυγο που εργάζεται σε όλη τη διάρκεια του γάμου. Παραδεκτά είναι και εκείνη που ασχολείται «αποκλειστικά» με τα καθήκοντα φροντίδας. Το δικαστήριο δεν αιτιολογεί και δεν προκύπτει να νιώθει καν ότι επιβάλλεται να δικαιολογήσει την κρίση του για τα 50 ευρώ το μήνα στα οποία κοστολογεί αυτήν την αποκλειστική της απασχόληση. Η πλήρης απουσία του συζύγου από την άσκηση της οποιαδήποτε φροντίδας για τα θέματα του σπιτιού και των τέκνων επίσης δεν σχολιάζεται. Η απαξίωση της συνεισφοράς προκύπτει από την αυθαίρετη κρίση, δεν εδράζεται σε καμία θεμελιωμένη πρακτική, και καταλήγει να φαίνεται σχεδόν φιλοδώρημα. Πρόκειται ουσιαστικά για άρνηση αναγνώρισης της οικονομικής αξίας της εργασίας φροντίδας και το γεγονός ότι το δικαστήριο δεν τεκμηριώνει μια τόσο χαμηλή αποτίμηση εκμηδενίζει την αξία της.

Ένα επιπλέον σημείο που αξίζει να φωτιστεί στην απόφαση αυτή είναι το διατακτικό της. Το δικαστήριο υποχρεώνει τον εναγόμενο να καταβάλει το ποσό των 22.500 ευρώ – το 1/3 δηλαδή της επαύξησης της περιουσίας του και αναγνωρίζει ότι υποχρεούται να καταβάλει στην ενάγουσα το υπόλοιπο ποσό. Ο λόγος για την διάκριση αυτή ότι η ενάγουσα έκανε δύο αιτήματα, ένα καταψηφιστικό (να της καταβάλεις) για το 1/3 και ένα αναγνωριστικό (να αναγνωριστεί ότι της οφείλει) για το υπερβάλλον του 1/3. Ο λόγος για μια τέτοια επιλογή είναι ότι το δικαστικό ένσημο είναι πληρωτέο μόνο για το καταψηφιστικό μέρος. Πέραν του ότι δηλαδή η ενάγουσα, η οποία είναι ήδη θύμα της έμφυλης οικονομικής ανισότητας πρέπει να πληρώσει για να διεκδικήσει τα οφειλόμενα, έπρεπε και να ρισκάρει να πληρώσει περισσότερα για το υπερβάλλον που διεκδικούσε.

4.3. Σύνοψη ευρημάτων

Το δείγμα των αποφάσεων, αν και μικρό και επιλεγμένο χωρίς κριτήρια αναφορικά με τα ζητήματα που θα ανέκυπταν, αναδεικνύει διάφορες όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας αφού περιλαμβάνει γυναίκες που εργάζονταν εντός και εκτός σπιτιού, γυναίκες που άφησαν την εργασία τους για να ανταποκριθούν στα καθήκοντα φροντίδας, ή εργάζονταν με «πρωινό ωράριο», τη σύζυγο του ναυτικού αλλά και την φροντίστριά του ασθενούς συζύγου.

Από την ανάλυση των αποφάσεων προκύπτει ότι η μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας στο πλαίσιο της έγγαμης συμβίωσης αναγνωρίζεται μεν ως διακριτό είδος συμβολής στη λειτουργία

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

της οικογένειας και ορισμές φορές στην αύξηση της περιουσίας χωρίς όμως η αναγνώριση αυτή να είναι σταθερή, συνεπής και πλήρης. Παρατηρείται ένας δισταγμός να αποδοθεί στην εργασία φροντίδας συγκεκριμένη οικονομική αξία με εμπειριστατωμένο τρόπο και μεθοδολογία, ενώ τα δικαστήρια συχνά κάνουν χρήση για παράδειγμα της δυνατότητας ορισμού πραγματοποιώμενα για να αποδειχθεί η δίκαιη αξία ενός ακινήτου ή μιας επιχείρησης. Αντίθετα η φροντίδα είτε θεωρείται αυτονόητη και δεδομένη για τις γυναίκες με τη δικαστική κρίση να περιορίζεται στο ότι οι γυναίκες συνέβαλαν με αυτόν τον τρόπο αλλά να μην εμβαθύνουν στο βαθμό και την αξία της συνεισφοράς αλλά και άλλοτε παραμένει εντελώς αόρατη και αποσιωπημένη, ειδικά όταν και οι ίδιες οι γυναίκες δεν διεκδικούν συγκεκριμένα ποσά συνεισφοράς αναγόμενα στην αξία της εργασίας φροντίδας που παρείχαν.

Επιπλέον η γλώσσα, η αιτιολογία και το σκεπτικό των αποφάσεων δεν εμφανίζονται πάντοτε ουδέτερες ως προς το φύλο αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις αναπαράγουν και απηχούν έμφυλες παραδοσιακές αντιλήψεις. Η επαναλαμβανόμενη στη νομολογία χρήση της λέξης «απερίσπαστος» για τους άντρες, αναφερόμενη στην δική τους επαγγελματική πορεία και ανέλιξη, σε συνδυασμό με την σχεδόν απόλυτη απουσία ρητής αναφοράς των κοινωνικών συνθηκών που περιορίζουν ή εμποδίζουν την εργασιακή πορεία και συνεπακόλουθα και την οικονομική κατάσταση των γυναικών, δείχνει ότι οι αποφάσεις συντάσσονται με μια λογική έμφυλης κατανομής της εργασίας ως κάτι το απολύτως φυσικό.

5. Feminist Judgments Projects

5.1. Εννοιολόγηση

Τα Feminist Judgments Projects έχουν χαρακτηριστεί ως μια μορφή ακαδημαϊκού ακτιβισμού (Vujadinović et al., 2023). Πρόκειται για συλλογικά έργα νομικών και ακαδημαϊκών φεμινιστριών που συγγράφουν από την αρχή δημοσιευμένες δικαστικές αποφάσεις με φεμινιστική οπτική. Ξεκίνησαν το 2008 στον Καναδά με το «Δικαστήριο Γυναικών του Καναδά» και συνεχίστηκαν με την έκδοση του πρώτου σχετικού έργου στην Αγγλία το 2010 και του επόμενου, στην Αυστραλία, το 2014. Έκτοτε έχουν εξαπλωθεί διεθνώς και αντίστοιχα εγχειρήματα έχουν εκδοθεί ή επιχειρούνται για αποφάσεις δικαστηρίων στις ΗΠΑ⁴, στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη⁵, στην Αυστραλία⁶ και αλλού, καθώς και για αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρώπινων Δικαιωμάτων. Οι αποφάσεις που κατά καιρούς έχουν επανασυγγραφεί δεν περιορίζονται σε συγκεκριμένο τομέα του δικαίου, αλλά εκτείνονται από υποθέσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε ποινικές υποθέσεις και υποθέσεις φορολογικής νομοθεσίας.

Το κεντρικό ερώτημα που θέτουν είναι πώς θα άλλαζαν οι αποφάσεις εάν οι δικαστές χρησιμοποιούσαν φεμινιστικές μεθοδολογίες και οπτικές κατά την έκδοση των αποφάσεών τους (Stanchi et al., 2016). Βασίζονται στην αντίληψη ότι οι νομοθετικές διατάξεις μπορούν να εφαρμοστούν λαμβάνοντας υπόψη τις ειδικές συνθήκες των γυναικών που συμμετέχουν σε μια συγκεκριμένη δικαστική διαμάχη, παρά το γεγονός ότι ο νόμος αντικατοπτρίζει το αποτέλεσμα

⁴ <https://law.unlv.edu/us-feminist-judgments>

⁵ <https://www.ucl.ac.uk/laws/research/research-projects/feminist-judgments-central-and-eastern-europe>

⁶ <https://law.uq.edu.au/research/feminist-judgments/about>

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

κοινωνικών και οικονομικών διαδικασιών που υποβάλλουν τις γυναίκες σε ανδρική κυριαρχία. Περαιτέρω υποστηρίζουν ότι αυτού του είδους οι φεμινιστικές δικαστικές αποφάσεις μπορούν να οδηγήσουν στην αναθεώρηση της έμφυλης προσέγγισης στην εφαρμογή του νόμου, των ιδεών που είναι συνυφασμένες με την ανδροκρατούμενη εφαρμογή των κανόνων και των παρωχημένων νομικών κατασκευών (Vujadinović et al., 2023).

Ένας από τους βασικούς στόχους των Feminist Judgments Projects είναι να αποκαλύψουν πώς η φαινομενικά ουδέτερη ως προς το φύλο θέσπιση νομοθετικών διατάξεων και η αντικειμενική εφαρμογή τους, συχνά είναι στην πραγματικότητα άρρηκτα συνδεδεμένη με παραδοσιακές παραδοχές και ιεραρχίες δυνάμεων. Έτσι, όλοι οι παράγοντες της δίκης, δικαστές, δικηγόροι, διάδικοι, εισέρχονται στη διαδικασία της δίκης από μια τοποθετημένη οπτική επηρεασμένη από το φύλο, τη φυλή, την τάξη, τη θρησκεία, την εθνικότητα, τη γλώσσα και τον σεξουαλικό προσανατολισμό και οι αποφάσεις αναπόφευκτα επηρεάζονται από αυτήν την τοποθέτηση (Stanchi et al., 2016). Αυτό που επιδιώκεται με την επανασυγγραφή των αποφάσεων είναι μια φεμινιστική τοποθέτηση ή μια διαδικασία λήψης απόφασης με φεμινιστική συνείδηση.

Η φεμινιστική θεωρία με αυτόν τον τρόπο μπαίνει στην πράξη με τη μορφή νομικά πειστικών αποφάσεων, αφού κοινό χαρακτηριστικό όλων των σχετικών εγχειρημάτων είναι ότι οι αποφάσεις ξαναγράφονται σεβόμενες την ισχύουσα νομοθεσία και εντός των ορίων της, χρησιμοποιώντας αποκλειστικά μαρτυρικό υλικό που ήταν ενώπιον των πραγματικών δικαστών και με τη χρήση τυπικής μεθοδολογίας για την έκδοση και την αιτιολόγηση δικαστικών αποφάσεων. Προκύπτει ότι ακόμα και κατά τον χρόνο έκδοσης των αποφάσεων και με τους ίδιους περιορισμούς που είχαν οι πραγματικοί δικαστές, οι αποφάσεις θα μπορούσαν να εκδοθούν με άλλη κατάληξη, άλλο διατακτικό ή άλλοτε με την ίδια κατάληξη, αλλά στη βάση διαφορετικής αιτιολογίας, άλλου σκεπτικού (Hunter, 2015).

Στα διάφορα συλλογικά έργα επανασυγγραφής δικαστικών αποφάσεων παρατηρούνται δύο τρόποι επανασυγγραφής, είτε η συγγραφή από την αρχή ολόκληρης της απόφασης είτε μια περιορισμένη διόρθωση συγκεκριμένων σημείων αποφάσεων με προσθήκες και διαγραφές που καταδεικνύουν πως με μερική ακόμη αναθεώρηση η απόφαση θα μπορούσε να είχε ακολουθήσει διαφορετική τροχιά και να είχε καταλήξει σε άλλο συμπέρασμα (Hunter, 2015).

Τέλος, τα διάφορα εγχειρήματα αυτού του είδους ρητά αναγνωρίζουν ότι όπως δεν υπάρχει ένας φεμινισμός, αλλά αντίθετα, το κίνημα διακινείται και εμπλουτίζεται από διαφορετικές απόψεις και συχνά συγκρούσεις μεταξύ φεμινιστριών, έτσι δεν μπορεί να υπάρξει και ένας φεμινιστικός τρόπος επανασυγγραφής μιας δικαστικής απόφασης καθώς διαφορετικές φεμινιστικές μεθοδολογίες και συλλογιστικές θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν (Stanchi et al., 2016).

5.2. Φεμινιστική επανασυγγραφή μέρους της Απόφασης 294/2022

Η παρούσα εργασία ακολουθεί τη μεθοδολογική προσέγγιση της Mair (2019) στην επαναδιατύπωση της απόφασης Coyle v Coyle, στο πλαίσιο του Feminist Judgments Projects στη Σκωτία, όπως αναπτύσσεται σε σχετική συνέντευξή της (Ahluwalia-McMeddes & Blackburn,

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

2020). Η υπόθεση αφορούσε την αγωγή της κας Coyle, η οποία στη διάρκεια του γάμου της δεν εργαζόταν εκτός σπιτιού και διεκδικούσε τη συνεισφορά της στην αύξηση της περιουσίας του συζύγου της. Στην επανασυγγραφή της απόφασης της αναφέρει ότι προσπάθησε να εισάγει μια αναφορά στη σύζυγο κάθε φορά που η απόφαση αναφερόταν στον σύζυγο και την εργασία του εκτός σπιτιού και να τονίσει το εύρος της φροντίδας που παρείχε στην οικογένεια της η σύζυγος, η οποία επιδίωκε να της αναγνωριστεί και να της αποδοθεί η συνεισφορά της αυτή.

Απόσπασμα της απόφασης αρ.294/2022 (αριθμός 13 των αναλυθέντων αποφάσεων) αναφέρει: «Η ενάγουσα-αντεναγομένη συνεισέφερε στην κάλυψη των οικογενειακών αναγκών με την προσωπική της εργασία στο σπίτι και την παροχή προσωπικών υπηρεσιών στα μέλη της οικογένειάς της κατά τη συνοίκηση (καθαριότητα, μαγείρεμα, πλύσιμο κλπ.), που κατά τα διδάγματα της κοινής πείρας αποτιμάται σε ποσό 500,00 ευρώ, οι δε ανάγκες της οικογένειας της ανερχόταν σε ποσό τουλάχιστον περί τα 4.000,00, λαμβανομένων υπόψη του αριθμού μελών και των συνθηκών διαβίωσης της οικογένειας, τη συντήρηση 4 αυτοκινήτων τους, τις λειτουργικές δαπάνες της κατοικίας τους, την κοινωνική, οικονομική και προσωπική τους κατάσταση. Όλες τις οικονομικές ανάγκες κάλυπτε ο εναγόμενος-αντενάγων, που διέθετε ικανοποιητικά εισοδήματα, σε ανάλωση των οποίων προέβαινε και η ενάγουσα-αντεναγομένη, που διέμενε σε όλη την έγγαμη συμβίωση σε ακίνητα, ιδιοκτησίας του συζύγου της, και ακολούθως, οπότε και λίαν συντόμως επήλθε η διάσταση του γάμου τους, στην ως άνω μεζονέτα, για την κτήση της οποίας ουδέν κατέβαλε, είχε ιδιωτική ασφάλεια και μεγάλου κυβισμού αυτοκίνητο, που της είχε αγοράσει ο σύζυγός της, ενώ απολάμβανε ταξιδιών και εκδηλώσεων αναψυχής κατά τη διάρκεια του έγγαμου βίου της.»

Μια πιθανή φεμινιστική επανασυγγραφή του μέρους αυτού της απόφασης θα ήταν η εξής:

«Η ενάγουσα – αντεναγομένη συνεισέφερε στην κάλυψη των οικογενειακών αναγκών με την προσωπική της εργασία στο σπίτι και την παροχή προσωπικών υπηρεσιών στα μέλη της οικογένειας της κατά τη συνοίκηση. Η κοινή πείρα δείχνει ότι οι προσωπικές αυτές υπηρεσίες μιας παντρεμένης γυναίκας, η οποία καθόλη τη διάρκεια του γάμου της ήταν η βασική φροντίστρια και υπεύθυνη για τη συντήρηση του σπιτιού και την εκτέλεση των οικιακών εργασιών που καθιστούσαν δυνατή τη διαβίωση όλων των μελών της οικογένειας σε καλές συνθήκες, περιλαμβάνουν καθαριότητα, πλύσιμο, μαγείρεμα, σιδέρωμα, απαραίτητα ψώνια για το σπίτι κ.ά. Περαιτέρω, η ενάγουσα – αντεναγομένη είναι μητέρα δύο παιδιών και συνεισέφερε στην κάλυψη των οικογενειακών αναγκών και με την ενασχόληση της με τα καθήκοντα ανατροφής και φροντίδας των τέκνων της που άλλαζαν ανάλογα με την ηλικία τους αλλά σίγουρα εμπειρείχαν καθήκοντα μεταφορών από και προς το σχολείο και διάφορες εξωσχολικές δραστηριότητες, ιατρικά ραντεβού, παρακολούθηση σχολικής προόδου αλλά και συναισθηματικής φροντίδας και ενασχόλησης. Όλες δε αυτές τις προσωπικές υπηρεσίες παρείχε η ενάγουσα – αντεναγομένη διαρκώς και αδιάκοπα καθόλη τη διάρκεια της έγγαμης συμβίωσης, χωρίς ρεπό, διακοπές ή αργίες σε βαθμό που να είναι εξαιρετικά δύσκολο να αποτιμηθούν σε οποιοδήποτε ποσό που να είναι εύλογο για την αξία τους, λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη ότι οποιοδήποτε τέτοιο ποσό αν καταβαλλόταν ως μισθός για οποιαδήποτε από αυτές τις υπηρεσίες θα συνοδευόταν αναγκαστικά από εισφορές και θα απέδιδε ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

δικαιώματα. Συναφώς θα πρέπει να αποτιμηθεί ως υψηλότερη από το βασικό μισθό μηνιαία η συνεισφορά της σε ποσό που συντηρητικά υπολογίζεται σε 1.000 ευρώ μηνιαίως. Οι συνολικές δε ανάγκες της οικογένειας ανέρχονταν σε ποσό τουλάχιστον 4.000 ευρώ μηνιαίως λαμβανομένων υπόψη του αριθμού των μελών και των συνθηκών διαβίωσης της οικογένειας. Τις οικονομικές αυτές ανάγκες κάλυπτε ο εναγόμενος – αντενάγων που διέθετε ικανοποιητικά εισοδήματα προερχόμενα από την εργασία του αλλά και από το γεγονός ότι εξοικονομούσε ακριβώς λόγω της προαναφερόμενης συνεισφοράς της ενάγουσας τόσο οικονομικούς πόρους όσο και δυνάμεις και προσωπική εργασία την οποία κάλυπτε η ενάγουσα, ώστε εκείνος να μπορεί να αναπτύσσει και να εξελίσσει την επαγγελματική του ανέλιξη».

6. Συμπεράσματα και ερευνητικές προτάσεις

Η ανάγνωση των δικαστικών αποφάσεων με άξονες την εννοιολόγηση της φροντίδας, τη χρήση επαναλαμβανόμενων γλωσσικών μοτίβων και την αναφορά μηχανισμών χρηματικής αποτίμησης της συνεισφοράς μέσω παροχής μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας αναδεικνύει ότι το εύρος και η διάσταση των διαφορετικών μορφών της φροντίδας που απαιτείται στο πλαίσιο της οικογένειας, της λειτουργίας ενός σπιτιού και της ανατροφής των παιδιών δεν περιλαμβάνεται στα όσα λαμβάνονται υπόψη για την έκδοσή τους. Ο νόμος απαιτεί την αναγνώριση της μορφής αυτής συμβολής, ο περιορισμός της ωστόσο σε έναν κατάλογο οικιακών εργασιών που συχνά παίρνει τη μορφή «μαγείρεμα, πλύσιμο, σιδέρωμα» οδηγεί στην υποτίμηση της πραγματικής της αξίας.

Η παραδοσιακή αντίληψη κατανομής ρόλων ανάλογα με το φύλο, εντός της οικογένειας φαίνεται να διατρέχει μεγάλο μέρος των αποφάσεων που υποπίπτουν στην αναπαραγωγή του μοντέλου του «κουβαλητή» και της «νοικοκυράς» φυσικοποιώντας το ανδρικό προνόμιο της «απερίσπαστης» ενασχόλησης με την επαγγελματική ζωή και τη γυναικεία επιβάρυνση με όλους τους περισπασμούς και τα βάρη της φροντίδας της οικογένειας. Οι γυναίκες εμφανίζονται να εργάζονται μόνο εάν χρειάζεται και οι άνδρες μπορούν ρητά να δηλώνουν ότι δεν είχαν καμία ενασχόληση με τα καθήκοντα φροντίδας των οικογενειών τους.

Η οικονομική αποτίμηση της συνεισφοράς με εργασία φροντίδας, ακόμα και όταν επιχειρείται, γίνεται με τρόπο αυθαίρετο και ατεκμηρίωτο, χωρίς συγκεκριμένο μεθοδολογικό έρεισμα και χωρίς τη χρήση του εργαλείου της πραγματογνωμοσύνης, που είναι στη διάθεση των δικαστηρίων.

Τα διάφορα πεδία που προσφέρονται για περαιτέρω έρευνα είναι πολλαπλά. Η έρευνα θα μπορούσε να επεκταθεί στις πρωτόδικες δικαστικές αποφάσεις δικαστηρίων όλης της χώρας, να διεξαχθεί ποσοτική μελέτη για το ποσοστό σχετικών υποθέσεων που εισάγονται στα δικαστήρια, αν οι σχετικές αγωγές ασκούνται περισσότερο από γυναίκες ή άντρες, αν προκύπτουν διαφοροποιήσεις στην δικαστική κρίση ανάλογα με το φύλο του προσώπου που κάνει την αγωγή ή το φύλο του δικαστή. Μεγαλύτερου εύρους ποιοτικές έρευνας θα μπορούσαν να ασχοληθούν με το ζήτημα των διεκδικήσεων από άντρες και γυναίκες και το αν το ζητούμενο τους επηρεάζεται από το φύλο τους. Θα μπορούσαν να επεκταθούν επίσης σε συνεντεύξεις διαδίκων,

*Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.*

δικηγόρων και δικαστών, προς διερεύνηση τυχόν πεποιθήσεων που επηρεάζουν τον ρόλο κάθε παράγοντα της δίκης αλλά και του κατά πόσο αυτές οι πεποιθήσεις είναι συνειδητές ή όχι.

Σε άλλο πεδίο, τα Feminist Judgments Projects είναι ένας αυτόνομος τομέας ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος, που δεν έχει ακόμη αναπτυχθεί στην Ελλάδα και θα μπορούσε να εισαχθεί ως αντικείμενο έρευνας, η οποία θα ήταν χρήσιμο, ωστόσο, να διεξαχθεί από νομικούς ή σε συνεργασία με νομικούς ώστε να διασφαλίζεται η νομική ορθότητα των εναλλακτικών προτάσεων για τις δικαστικές αποφάσεις.

Ο φεμινισμός είναι στην ουσία του κίνημα που στόχο έχει την κοινωνική και πολιτική αλλαγή, η οποία δεν μπορεί να επιτευχθεί μόνο με αναλύσεις. Η οποιαδήποτε περαιτέρω έρευνα δεν μπορεί παρά να έχει ως στόχο, όχι μόνο την ανάλυση του τι συμβαίνει, αλλά και την διατύπωση προτάσεων για το πώς αυτό μπορεί να αλλάξει προς όφελος των γυναικών. Εν προκειμένω, οι αλλαγές θα μπορούσαν να αφορούν τόσο το ίδιο το κείμενο των νομοθετικών διατάξεων, αν κριθεί επωφελής, όσο και την παραγωγή βιβλιογραφίας που να κατευθύνει τους δικηγόρους να προβάλλουν ισχυρισμούς που θα αναδεικνύουν την οικονομική αξία της φροντίδας και της μη αμειβόμενης οικιακής εργασίας, με τελικό στόχο την έκδοση αποφάσεων που θα αναφέρονται ειδικά και τεκμηριωμένα στην αποτίμηση της.

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Ahluwalia-McMeddes, A., & Blackburn, G. (Hosts). (2020, September 17). Coyle v Coyle: The practice of fairness (No. 3) [Audio podcast episode]. In *Scottish Feminist Judgments Podcast*. narrativematters.
https://media.ed.ac.uk/media/Scottish+Feminist+Judgments+Podcast+Episode+3A+Coyle+v+Coyle+-+the+practice+of+fairness/1_oigcvxlp/175331501
- Άρειος Πάγος. (χ.χ.). Χάρτης δεοντολογίας των δικαστικών και εισαγγελικών λειτουργών της πολιτικής και ποινικής δικαιοσύνης. <https://www.areiospagos.gr/Magna%20Carta.pdf>
- Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα. (2006). Γνωμοδότηση αρ. 2/2006: Δημοσίευση δικαστικών αποφάσεων στο διαδίκτυο.
<http://traingrcy.law.uoa.gr/moodle/mod/resource/view.php?id=23>
- Βαθρακοκόλης, Α. Γ. (2021). *ΕΡΝΟΜΑΚ: Ερμηνεία Νομοθεσίας Αστικού Κώδικα* (Τόμ. Ε', άρθρα 1386–1432). Νομική Βιβλιοθήκη.
- Cameron, D. (2020). *Φεμινισμός: παρελθόν και παρόν ενός κινήματος* (Φ. Δήτσας, Μτφρ.). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- England, K., & Lawson, V. (2005). Feminist analyses of work: Rethinking the boundaries, gendering, and spatiality of work. In L. Nelson & J. Seager (Eds.), *A companion to feminist geography* (pp. 77–92). Blackwell Publishing.
- Federici, S. (2019). Social reproduction theory: History, issues and present challenges. *Radical Philosophy*, (204), 55–57. <https://www.radicalphilosophy.com/article/social-reproduction-theory-2>
- Hunter, R. (2015). Analysing judgments from a feminist perspective. *Legal Information Management*, 15(1), 8–11. <https://doi.org/10.1017/S1472669615000067>
- International Labour Organization. (2024). *The impact of care responsibilities on women's labour force participation* (ILO Brief: Statistical Brief). <https://doi.org/10.54394/LPTT5569>
- Καραμεσίνη, Μ. (2021). *Γυναίκες, φύλο και εργασία στην Ελλάδα*. Νήσος.
- Κουκούλης, Α.-Ν. (2020). [Ερμηνεία άρθρου 1400]. Στο Ν. Λεοντής (Επιμ.), *Δίτομη ερμηνεία Αστικού Κώδικα: Τόμος II. Ειδικό ενοχικό, οικογενειακό, κληρονομικό, εμπράγματο δίκαιο*. Νομική Βιβλιοθήκη.
- Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη, Ε. (2024). *Οικογενειακό δίκαιο* (9η έκδ.). Εκδόσεις Σάκκουλα.

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

Λαμπροπούλου Κ. (2023). Η έννοια της φροντίδας στην κοινωνική πολιτική και η σχέση της με το φύλο: από το δυϊσμό στη σύνθεση και στη διαφορά. *Κοινωνική Πολιτική*, 17, 35–55.

Laslett, B., & Brenner, J. (1989). Gender and social reproduction: Historical perspectives. *Annual Review of Sociology*, 15, 381–404.

Mair, J. (2019). Judgement and reflective statement: Coyle v Coyle. In S. Cowan, C. Kennedy, & V. E. Munro (Eds.), *Scottish feminist judgments: (Re)creating law from the outside in* (pp. 196–200). Hart Publishing.

OECD. (2025). *Gender gaps in paid and unpaid work persist*. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/25a6c5dc-en>

Okin, S. M. (1989). *Justice, gender, and the family*. Basic Books.

Paoletti, I. (2010). Παροχή φροντίδας στα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας: Μια έμφυλη πρακτική (μτφ. Χ. Μεντζαλίρα). Στο Μ. Λεοντσίνη (Επιμ.), *Φύλο και κοινωνικό κεφάλαιο* (σσ. 491–513). Εκδόσεις Κριτική.

Παπαδάκης, Χ. Δ. (2017). *Αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα* (2η έκδ.). Εκδόσεις Σάκκουλα.

Ρεθυμνωτάκη, Ε., Μαροπούλου, Μ., & Τσακιστράκη, Χ. (2015). *Φεμινισμός και Δίκαιο* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.
<https://doi.org/10.57713/kallipos-713>

Shinall, J. B. (2019). Settling in the shadow of sex: Gender bias in marital asset division. *Cardozo Law Review*, 40, 1857–1915.

Smart, C. (1989). *Feminism and the power of law*. Routledge.

Στρατηγάκη, Μ. (2021). *Πολιτικές ισότητας των φύλων: ΟΗΕ, Ευρωπαϊκή Ένωση, Ελλάδα*. Αλεξάνδρεια.

Σούρλας, Π. (2018). *Δίκαιο και δικανική κρίση*. Ίδρυμα Τεχνολογίας & Έρευνας - Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Stanchi, K. M., Berger, L. L., & Crawford, B. J. (2016). Introduction to the U.S. Feminist Judgments Project. In K. M. Stanchi, L. L. Berger, & B. J. Crawford (Eds.), *Feminist judgments: Rewritten opinions of the United States Supreme Court* (pp. 3–23). Cambridge University Press.

Βαΐου, Ν. (2013). Δια-εθνικές καθημερινότητες στην πόλη: επανεξετάζοντας έμφυλες σχέσεις και πρακτικές φροντίδας στις γειτονιές της Αθήνας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141, 71–86.

Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειβόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.

United Nations. (2017). *International classification of activities for time-use statistics 2016* [ICATUS 2016]. United Nations Statistics Division.
<https://unstats.un.org/unsd/statcom/48th-session/documents/BG-3h-ICATUS-2016-13-February-2017-E.pdf>

Vujadinović, D., Fröhlich, M., & Giegerich, T. (Eds.). (2023). *Gender-competent legal education*. Springer Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-14360-1>

Υπουργείο Εσωτερικών – Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων. (2018). *Οδηγός χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα*. Εθνικό Τυπογραφείο.
<https://isotita.gr/wp-content/uploads/2018/01/%CE%9F%CE%B4%CE%B7%CE%B3%CF%8C%CF%82-%CE%BC%CE%B7-%CF%83%CE%B5%CE%BE%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%B3%CE%BB%CF%8E%CF%83%CF%83%CE%B1%CF%82.pdf>

*Δέσποινα Κακαβά «Μη αμειθόμενη
εργασία φροντίδας εντός γάμου και
αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
Φεμινιστική ματιά στη νομολογία.*

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.